

Foto: Lennart Lundqvist

Rådhusstorget i Piteå Kulturmiljöanalys

Anna Elmén Berg
2023

Länsstyrelsen
Norrbotten

piteå museum

Piteå kommun

Innehåll

Inledning	3	Byggnaderna runt torget	46
Skyddet av kulturmiljön	4	Stadsvapnet 6, f.d. Rådhuset	46
Rådhuset som riksintresse	6	Falken 10, f.d. Trivialsolan	49
Tidigare styrdokument	9	Stadsvapnet 8	51
Rådhusets skydd i detaljplan	11	Stjärnan 13, f.d. Fiskförsäljningen	52
Byggnaderna runt torget	12	Stjärnan 4	54
Stadens historia	13	Ulven 6, f.d. Centrum Café	55
Stadens flyttning till Haggholmen	13	Ulven 5	56
1600-talets stad	15	Ulven 9, f.d. Ernst Café	56
Staden efter 1721 års stadsbrand	20	Falken 3, f.d. Häggströmska gården	57
1800-talets agrara köpstad	23	Falken 14, f.d. Konsthallen	57
Piteås 1900-tal	26	Falken 15, f.d. Krokodil	57
<i>1920-talet: Kanalrensning och brobygge – för prydna och kommunikation</i>	26	Stadsvapnet 6, f.d. Residensgården	58
<i>1930- och 1940-talen: Modernisering och ”funkisering”</i>	26	Rådhuset: Områdesbeskrivning	59
<i>1940- och 1950-talen: Fortsatt modernisering och tidig kulturminnesvård</i>	26	Områdets sammanhang i helhetsmiljön	59
<i>1960- och 1970-talen: Urbanisering och centrum- modernisering med skalförskjutning</i>	32	Områdets innehåll i stort	62
<i>1970-talet: Nya kommunikationer</i>	35	Topografi och torg	63
<i>1980-talet: Postmodernism och anknytning till platsens själ</i>	35	Gatu-, kvarters- och tomtstruktur	65
<i>1990-talet: Postmodernism på utfylld mark</i>	39	Bebyggelsens form, innehåll och karaktär	66
<i>2000-talet: Förtätning och skalförskjutning</i>	41	Anläggningar och byggnader som är bärande för kulturmiljön	69
<i>2010-talet: Trästad i ny tappning</i>	43	Bilaga: Piteås folkmängd	72
<i>Piteå stad 400 år: År 2021</i>	44	Källor och litteratur i urval	73
		Slutnoter	76

Inledning

Rådhusorget i Piteå är ett av Norrbottens riksintressen för kulturmiljövården sedan 1971. Det finns upptaget länets kulturprogram *Norrbottens kulturmiljöprogram* och i *Husera*, Piteå kommuns kulturmiljöprogram.

En av kulturmiljövårdens idéer är att en autentisk plats kan berätta sin historia. För att detta ska vara möjligt måste den sättas in i ett historiskt sammanhang och tolkas. Den här undersökningens syfte har varit att producera ett antikvariskt planeringsunderlag som beskriver och värderar kulturmiljön runt Rådhusorget.

Undersökningens analys presenteras dels i en översiktlig historik där kulturmiljön placeras in kronologiskt i historiska perioder, dels i en områdesbeskrivning, där karaktärsdrag identifieras och tolkas. Syftet har varit att precisera kulturmiljöns innehåll, att ge den en nyanserad beskrivning och tolkning samt att definiera vilka värden kulturmiljön har. Eftersom det som händer i stadskärnan i stort påverkar det som händer vid torget, är historiken delvis skriven utifrån stadens perspektiv. Områdesbeskrivningen omfattar torget samt delar av de allra närmast liggande kvarteren. Den analysmetod som använts är en variant av den som tidigare använts vid fördjupade riksintresseanalyser av Malmberget/Koskullskulle (2011) och Svartöstan (2016).

Det finns relativt mycket kunskap om Rådhusorget historia och kulturmiljön. Trots det har det funnits ett behov av att fördjupa den historiska analysen. För att kunna göra en relevant beskrivning och värdering av miljöns kulturhistoriska värden, har det varit av intresse att sätta in den första stadsplanen i ett nationellt och internationellt arkitekturhistoriskt sammanhang samt att pröva en hypotes om vem som var planens upphovsman.

Projektet har finansierats av Länsstyrelsen i Norrbotten (dnr 436-9055-2021) och Piteå kommun. Undersökningen har genomförts 2021–2022 av fil. dr Anna Elmén Berg, antikvarie vid Piteå museum.

Skyddet av kulturmiljön

Staden Piteås kulturvärden uppmärksammades först i ett nationellt sammanhang.¹ I arbetet med den fysiska riksplaneringen upptogs Piteå stad som riksintresse för kulturmiljövården i det första urval som gjordes 1971. Det kunskapsunderlag som urvalet baserades på var dels en inventering som gjorts av Nordiska museet 1942, dels två artiklar om stadsmiljön i tidskriften *Norrboten*. Stadens historia hade skrivits till Piteås 300-årsjubileum 1921, av Birger Steckzén som samma år blev krigsantikvarie.

Torget gestaltning och arkitektoniska värden uppmärksammades tidigt som en kvalitet som lyfte Piteå över den vanliga trästaden i Norrland.² Landsantikvarien i Norrbotten Reinhold Odencrants betonade 1943 att torgets gestaltning inte kunde ha tillkommit i ett regionalt sammanhang:

Det är ju ganska klart att en sådan stadsplan icke kan ha uppstått i Norrbotten. Den är i själva verket en konstprodukt av stadsbyggnadskonstens mästare under en äldre epok.³

På kommunal nivå uppmärksammades behovet av ett bättre kunskapsunderlag i 1970 års generalplan, där kulturminnesvården lyftes fram för första gången. Inom stadsmiljön nämndes då två specifika byggnader: rådhuset från 1830-talets början och gamla lasarettet

vid från senare delen av 1850-talet. Stadskärnan inventerades 1973–74 av Norrbottenskommunernas Arkitekt- och Byggnadskontor (NAB). Inventeringen resulterade i en kommunal bevarandeplan som antogs 1980.

Fyrtio år senare kan konstateras att bevarandeplanen inte blev särskilt framgångsrik. 1970 var Piteå ett av landets bäst bevarade trästäder, med 84 % av stadens äldre bostadsbestånd bevarat. Därefter vidtog den stora centrumomvandling som drevs på av befolkningsökning, urbanisering och handelns strukturomvandling.⁴ Det enda som idag återstår av den gamla trästaden på Håggholmen är, med ett fåtal undantag, de mest påkostade byggnaderna runt torget. Rådhuset och Ulven 6 befinner sig exteriört i ett relativt autentiskt skick. Övriga byggnader har både förändrats och ”återställts” genom decennierna.

BEVARANDEPLAN FÖR PITEÅ STADSKÄRNA

PITEÅ I FEBRUARI 1980
NAB KONSULT
PLANAVDELNINGEN

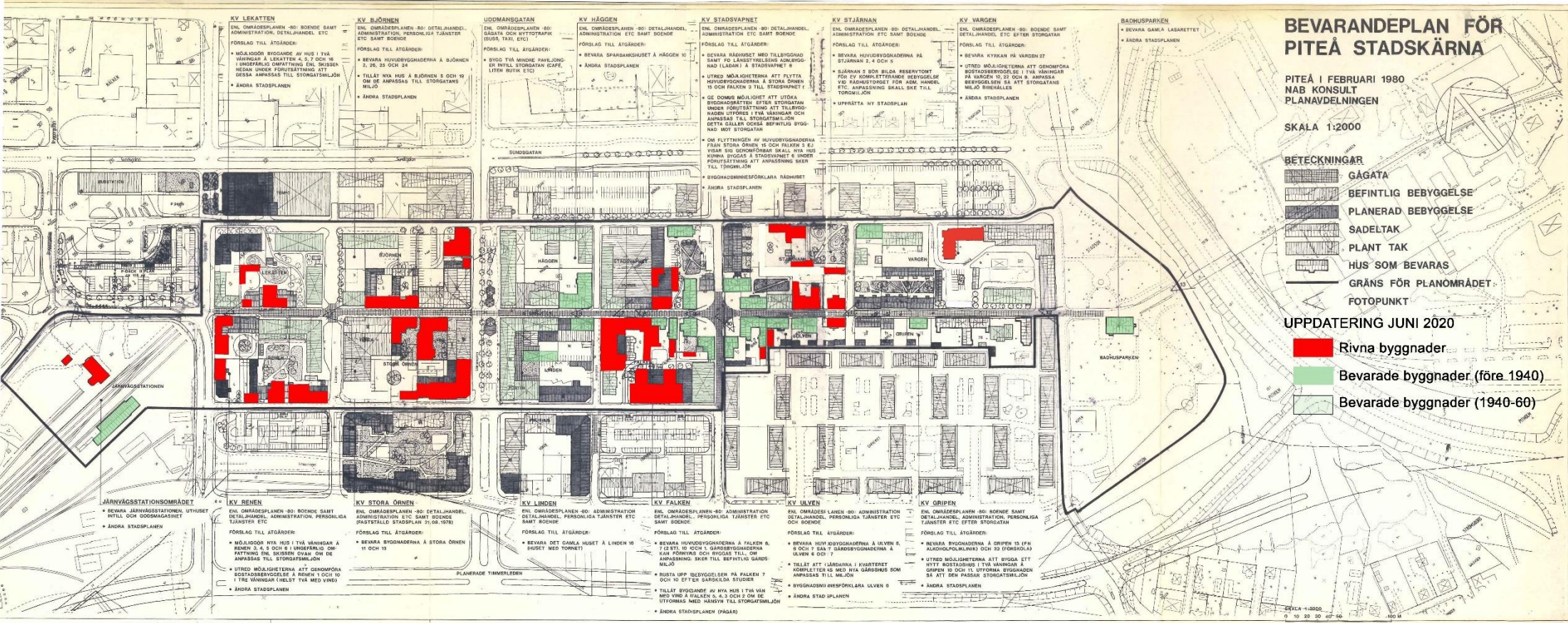
SKALA 1:2000

BETECKNINGAR

- GÅGATA
- BEFINTLIG BEBYGGELSE
- PLANERAD BEBYGGELSE
- SADELTAK
- PLANT TAK
- HUS SOM BEVARAS
- GRÄNS FÖR PLANOMRÅDET
- FOTOPUNKT

UPPDATERING JUNI 2020

- Rivna byggnader
- Bevarade byggnader (före 1940)
- Bevarade byggnader (1940-1960)

Piteå kommuns bevarandeplan antogs 1980, här bearbetad av stadsarkitekt Florian Steiner 2020. Rött betecknar byggnader som rivits sedan 1980, grönt bevarade hus byggda före 1940, ljus grönt hus från tidsperioden 1940–1960. Piteå kommun.

Rådhusorget som riksintresse

Det första riksintresseområde som utvaldes var betydligt större och omfattade förutom torget även Storgatan. När riksintressedefinitionen reviderades 1990, upptog värdetexten däremot endast torget med omgivande småskalig trästadsbebyggelse. Motiveringen pekade på torgets unicitet. Efter nästa riksintresseöversyn formulerades den nu gällande värdetexten 1997. Orsaken till att Storgatan inte längre ingick i riksintresset hade sin grund i den modernisering som staden genomgått under 1970- och 1980-talen och som negativt påverkat kulturmiljön.

Hos Piteå kommun fanns under denna tid ett medvetande om kulturmiljöns värden. Orsaken till att riksintresse succesivt utarmades var istället att den politiska viljan saknades. Arkitekten Jerker Lundequist utförde en undersökning av fallet Piteå inom projektet *Den nordiska trästaden*. I sin rapport (1970) gjorde han en analys av förutsättningarna för den gamla trästadens bevarande. Han pekade på att förändringstrycket var mycket stort.

Utifrån länet Norrbottens horisont gällde det att stärka och effektivisera centrumfunktionerna i kuststäderna Piteå och Luleå. Genom vitala kuststäder skulle fler arbetstillfällen inom länet skapas och därmed förutsattes utflyttningen kunna hejdas. Detta var det överordnade intresset för planerare och politiker på både läns- och kommunal nivå. De nya arbetsplatser som behövde tillkomma förväntades inom

servicenäringarna i stadskärnan. Därför måste också den nya bebyggelsen ha en annan skala än den traditionella. Lundequist fann att i Piteå skulle en "cityglidning" kunna ha minskat förändringstrycket på stadskärnan, men att detta kunde ha inneburit att handelns investeringsvilja skulle ha minskat. Detta var en risk som kommunpolitikerna inte ville ta.

För att underlätta sanering och exploatering indelades riksintessemiljön på länsstyrelsens förslag i två zoner. Zon 1 omfattade torget och anslutande delar av Storgatan, zon 2 resten av Storgatan och området vid järnvägsstationen. Enligt länsstyrelsens förslag avsågs att bebyggelsen i zon 1 skulle bevaras och vissa kompletteringar skulle ske. I zon 2 skulle gaturummets karaktär bevaras, genom en anpassning av ny bebyggelse. Kommunen godtog zonindelningen, med förbehållet att byggnaderna i zon 1 skulle kunna ersättas av ny, anpassad bebyggelse. Även Riksantikvarieämbetet som granskade förslaget på plats i Piteå ansåg att zonindelningen var lämplig.⁵

Mot den bakgrunden är det inte svårt att förstå den genomgripande effekt som urbaniseringen och centrumförnyelsen på 1970- och 1980-talen fick. Strukturomvandlingarna medförde omfattande rivningar i centrum och riksintresset naggades i kanten, som en följd av den politiska viljan till modernisering.

Under de senaste decennierna har synsättet delvis förändrats. Kulturmiljön har lyfts fram som värdefull

Riksintressets avgränsning. Karta Lantmäteriet.

som stadsmiljö och torgmiljön har förbättrats och förädlats genom insatser framför allt under de senaste åren.⁶

Den gällande riksintressebeskrivningen lyder som följer:

Piteå [BD 58]

Motivering: Stadsmiljö kring torget som speglar 1600-talets stadsplanering och den förindustriella stadens bebyggelse och verksamheter.

Uttryck för riksintresset: Det kvadratiska sk hörnslutna torget - ett av de få i landet -, gatu- och torgrummets slutna husfasader, den äldre tomtstrukturen och torgets ålderdomliga markbehandling. Den förindustriella stadens bebyggelsekaraktär, en småskalig träbebyggelse och fd Rådhuset med klassicistisk prägel samt större borgargårdar vid torget.

Värdetexten som definierar riksintressets kulturmiljövärden har som redan nämnts reviderats vid tre tillfällen. Den nu gällande definitionen tillkom 1997.⁷ Arbetet gjordes centralt på Riksantikvarieämbetet i form av länsprojekt där samverkan med länen skedde. Texterna disponerades under två rubriker, ibland tre. Viktigast var kulturmiljöns motivering, som skulle hållas så enkel som möjligt och inledas med ett ord som definierade den landskaps- eller miljötyp som riksintresset avsåg. I Piteås fall alltså *stadsmiljö*.

Därefter följde rubriken *uttryck*, som skulle precisera vad som var synligt i miljön. Ibland förekom även rubriken *i området ingår även*, som då syftade på andra kulturhistoriska element som ingick, men saknade funktionellt samband med det som var själva urvalsaspekten, det riksintressanta perspektivet. En viktig målsättning med översynen var att urvalet skulle "avspegla alla förhistoriska och historiska perioder, med alla regionala nyanser och på alla sociala nivåer". Miljöerna skulle med andra ord ha någon slags representativitet, men det betonades samtidigt att denna var beroende på kunskapsläget inom forskningen och av att värderingar förändras.⁸

Lagstiftarnas och Riksantikvarieämbetets intention med de kortfattade texterna var att kulturmiljöerna skulle tolkas i det skede när det blev aktuellt i samhällsbyggnadsprocessen. Tolkningen skulle ske i dialog mellan stat och kommun i arbetet med översikts- och detaljplaner.⁹ Eftersom landets kommuner ofta inte haft tillgång till den kompetens som behövts för att göra dessa tolkningar, har detta inte alltid varit en framgångsrik strategi.

Utifrån dagens kunskapshorisont är det uppenbart att viktiga aspekter kom att förbises när riksintressenas värdetexter formulerades gjordes. För Piteås del är det mest uppenbara misstaget att värdetexten borde ha fått sin fortsättning under rubriken *i området ingår även*. Där borde ha framgått att området är del av en fornlämning. Kulturlagren under mark har burit på viktig information om 1600-talets stad och dess fortsatta

historia, som vid exploateringar ibland grävts bort utan föregående undersökningar.¹⁰

Begreppet ”småskalig trästad” har följt med planeringen i Piteå sedan det etablerades genom värdetexten för riksintresset 1990. Det stående epitetet indikerar ett narrativ genom att karakterisera det som uppfattats som bärande värden – men det har samtidigt medfört att andra väsentliga sammanhang hamnat i skymundan. Den har ibland förenklat resonemangen, genom att den stora andel tegelhus som faktiskt byggts sedan 1960-talet mer har setts som undantag, än som karakteristiska för stadskärnan.

Men begreppet har samtidigt varit en användbar stereotyp. Det kan härledas till projektet *Den nordiska trästaden* som på 1970-talet var betydelsefullt för hur de gamla trästäderna kom att beskrivas. Ofta har det använts för att lyfta det kulturhistoriska värdet. I kulturmiljösammanhang har det bidragit till kontinuitet och även till att hålla skalan nere i delar av den bebyggelse som finns inom eller gränsar till riksintresset. Det har i stadsutvecklingsammanhang även medverkat till att småstadskaraktären setts som en kvalitet. Begreppet har bidragit till att det under perioden från 1980-talet och fram till nutid byggts trähus i stadskärnan.

I november 2020 delredovisade Riksantikvarieämbetet ett regeringsuppdrag för att se över kriterierna för och anspråken på områden av riksintresse.¹¹ I korthet

innebär de fem föreslagna kriterierna att riksintresset ska

- innehålla en *riksintressant berättelse*
- utgöra en *helhetsmiljö*
- innehålla *fysiska uttryck* som stödjer den utvalda berättelsen
- visa på att *regionala och lokala förhållanden* präglar berättelsen
- samt att *Riksintresseanspråket behövs för att uppfylla Sveriges internationella åtaganden.*

Inför en framtida revidering av riksintresset finns med andra ord förutsättning att formulera riksintressebeskrivningen av Rådhusorget som en mer utförlig berättelse där den fysiska miljön återspeglar samhällsförhållanden, förändringsskeden och händelseförlopp såväl som verksamheter och aktiviteter.

Tidigare styrdokument

Inom det stadsmiljöprogramarbete som Piteå kommun bedrev i början av 2010-talet togs riktlinjer fram för gatuserveringar och skyltar. Då framtogs också *Riktlinjer för bebyggelsen Piteå centrum, Håggholmen* som antogs av kommunfullmäktige 2012.¹²

Stadsmiljön betraktas mot en historisk bakgrund och analyseras utifrån dess form och struktur:

rutnätsplanen, kvarter, skala, höjd, volym och gestalt. Programmet innehåller riktlinjer för bevarande, gestaltning, förtätning, material och färg, byggnadsdetaljer, gårdsmiljöer, Storgatan samt för de verksamheter som ska rymmas inom centrum. Det rymmer också föreskrifter för hur bygglov- och planärenden ska hanteras för att nå bästa möjliga resultat.

I ett kortfattat resonemang problematiseras den förtätning som skett under de senaste decennierna:

- Förtätning av en gammal stadskärna med givna gatu- och kvartersbredder är vanskligt på nordlig breddgrad. Följden kan bli skuggiga och mindre attraktiva stads- och boendemiljöer, samt identitetsförlust.
- På- och tillbyggnader kräver respekt för den befintliga byggnaden och kunskap om byggnadsstilars olika värden. På- och tillbyggnader ska alltid skapa en ny verkningsfull helhet.
- Nya byggnader ska vara goda exempel på samtida arkitektur och alltid vara anpassade till historien på plats och Piteå centrums förhållanden.

Den översiktsplanering som föregått ÖP 2030 redovisades i samrådshandlingar 2015 och antogs 2016.¹³ Det förhållningssätt som framkommer här är att

kulturmiljön inte är ett särintresse utan integrerad i helheten. Den ses som en tillgång när det gäller bostäder och byggande:

- Kvaliteter i befintlig bebyggelse är viktiga och ska tillvaratas och integreras.
- Områden med höga kulturmiljövärden, som stadskärnan och Öjeby Kyrkstad ska värnas och utvecklas. Komplettering av ny bebyggelse ska stärka karaktären.¹⁴

Kulturmiljön ses också som den grund som gestaltningen ska bygga vidare på:

- Piteå ska kännetecknas av gestaltning med stark identitet grundad i historia och värden på plats.
- Stadskärnan är en av Piteås många tillgångar som stad och ska söka förädlas vid förändring och upprustning. Nya tillskott ska ha långsiktiga sociala, historiska och arkitektoniska värden som utgångspunkt. Ett väl planerat samspel mellan gammalt och nytt ska förstärka Piteås unika kvaliteter.¹⁵

Riksintressena redovisas i översiktsplanen som *Hänsynsområden för kulturmiljövård* som ska bevaras och vårdas. De riksintresseområden som planeras utvecklas under programperioden redovisas som *Utvecklingsområden Kulturmiljö*. För dessa områden ska

utvecklingsprogram tas fram ”som säkrar kulturvärden och visar hur de kan nyttjas och utvecklas”. För riksintresseområdet i Piteå stad ska handlingsplan för bevarande tas fram.¹⁶

Som ett led i översiktsarbetet har även ett nytt stadsmiljöprogram tagits fram.¹⁷ Syftet är att öka stadskärnans attraktivitet på lång sikt. Programmet inleds med en beskrivning av ”Piteå stads utveckling från småskalig trästad till en modern stadskärna”. Mot den historiska bakgrunden karakteriseras stadskärnan med begreppen *rutnätsplan*, *småskalighet*, *funktionsblandning* och *trästad*. Stadens kulturmiljöer ses som en komponent som tillsammans med god arkitektur och en god livsmiljö bidrar till stadens identitet.

I förhållande till riksintresset öppnar det nya stadsmiljöprogrammet upp för en bredare syn på *vad* som är angeläget att bevara. Inte enbart den gamla trästaden, utan bebyggelse från alla historiska perioder. Att värna om kulturmiljön ses inte heller som något som står i motsättning till en attraktiv stadsmiljö, utan som något som tillför kvalitet: ”Väl omhändertagen bebyggelse och helhetsmiljö från alla historiska perioder berikar stadskärnan”.

Rådhusorget skydd i detaljplan

En ny detaljplan antogs av kommunfullmäktige 2020, som för första gången tagit ett helhetsgrepp på

riksintresset Rådhusorget i syfte att säkerställa kulturmiljön.¹⁸

Förutom länets och kommunens kulturmiljöprogram baseras planen på den kulturhistoriska utredningen från 1970-talet samt det kulturhistoriska kvalitetsprogram som togs fram för kvarteret Falken 2005.¹⁹ Ett särskilt program för husens färgsättning har tagits fram av Norrbottens museum och ett kulturmiljöprogram av Ramboll Sverige AB.²⁰ De riktlinjer för bebyggelsen som upprättades 2012 har också använts också som underlag:

- Förändringar av bebyggelsen ska stärka stadsstrukturens historiska kontinuitet.
- Förändringar av byggnader ska följa och förstärka den enskilda byggnadens, kvarterets och den omgivande miljöns historiska kontext.
- Äldre byggnader ska värnas.
- Vid förslag om väsentlig ändring eller rivning av en kulturhistoriskt intressant byggnad ska en kulturhistorisk utredning genomföras.
- Stor vikt ska läggas vid anpassning i gestaltningen. Byggnadens volym, ingående enheters bredd, anpassning av detaljer avseende tak, sockel, fönstersättning, färg etc. – ska förhålla sig till historia och omgivande bebyggelse.

- Byggnadshöjder mot Storgatan och Uddmansgatan underordnas betydelsen av attraktiva stadsrum.
- Taklinjer ska förhålla sig till den befintliga bebyggelsen.
- Rådhuset ska vara dominant i miljön runt Rådhusorget.
- Nya byggnader ska förhålla sig till det befintliga, understryka det karaktäristiska och skapa en ny tilltalande helhet.

Förutom färgprogrammet ingår i kapitlet ”Byggnadskultur och gestaltning” historik, beskrivning av samtliga byggnader samt skydds- och varsamhetsföreskrifter.

Byggnaderna runt torget

Det före detta rådhuset är byggnadsminne sedan 1994. Fråga om byggnadsminne väcktes då av Piteå kommun.²¹ Byggnadsminnesförklaringen får ses som ett framgångsrikt led i kommunens arbete för bevarandet av kulturmiljön. Den innebar också att kommunen överlät ansvaret för tillsyn och beslut om förändringar på länsstyrelsen.²²

Ulven 6 har en väl bevarad exteriör och har ända sedan 1960-talet ansetts vara i byggnadsminnesklass.

De övriga enskilda byggnaderna runt torget skyddas i detaljplan. Av betydelse för det fortsatta skyddet av

kulturmiljön är att ärenden hanteras med antikvarisk kompetens. Plan- och bygglagens varsamhetsbestämmelser och förvanskingsförbud gäller generellt. Dessa värden är allmänintressen i samhällsplaneringen som kräver specialistkompetens inom kulturmiljö.

En kvarstående risk för kulturmiljön finns på förvaltningsnivå. Både Ulven 6 och Rådhuset har under de senaste åren utsatts för förvanskande respektive ovarsamma ändringar. Med olämpliga underhålls- och moderniseringsåtgärder kan miljön lätt förvanskas. Förvaltningsplaner som ger konkreta anvisningar för vård och underhåll skulle kunna förebygga sådana problem.

Stadens historia

Piteå fick stadsprivilegier 1621 och låg först runt sockenkyrkan i Öjebyn. Efter en brand 1666 flyttades staden till dess nuvarande plats på Hæggholmen.

Stadens flyttning till Hæggholmen

Stadsplanen stakades ut 1667. Bland de många stadsplaner över norrländska och finländska städer som upprättades under stormaktstiden intar den genom sin utformning en särställning. Vem som ritade planen är också ett klassiskt problem i den svenska stadsplaneringens historia.

Det praktiska arbetet med att ta Hæggholmen i besittning startade 1667, när holmen röjdes av och lantmätaren Jonas Persson Gedda på landshövdingens order stakade ut den nya stadsplanen.²³

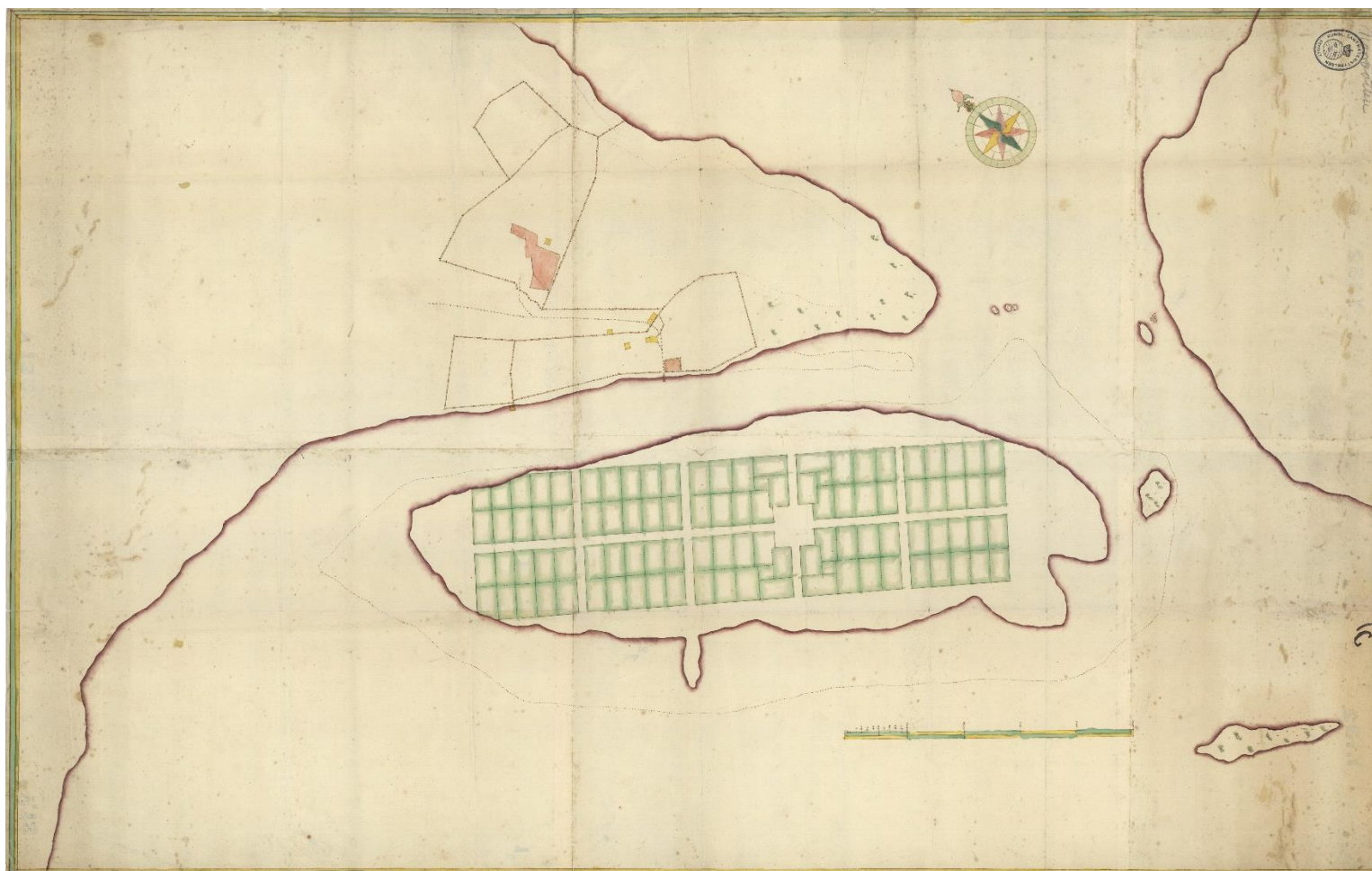
Att lantmätaren Jonas Persson Gedda stakade ut planen utifrån sina egna estiska preferenser är inte troligt.²⁴ Det vanliga förfarandet var att stadsplaner upprättades centralt och godkändes av Kungl. Maj:t. Först därefter kunde de komma till utförande. Sannolikt var stadsplanens upphovsman arkitekten Nicodemus Tessin den äldre. Denne hade haft stadsplaneuppdrag i övre Norrland tidigare och var på 1660-talet en av landets ledande arkitekter. Han var i kronans tjänst och hade nära förbindelser med riksänkedrottningen Hedvig Eleonora. Förutom att hon var den som formellt

granskade och godkände kronans byggnadsprojekt och stadsplaner, var hon landets största privata byggherre. För henne ritade Tessin bland annat Drottningholms och Strömsholms slott.

Tessin hade efter studier utomlands de teoretiska kunskaper och den konstnärliga förmåga som krävdes för uppgiften. Möjligen är Tessin också upphovsman till stadens kyrka som lades utanför stadskärnan, på fastlandet och byggdes på 1680-talet. Till skillnad från andra kyrkor som byggdes i övre Norrland och Finland vid denna tid, är kyrkan en korskyrka som uppvisar ett större släktskap med vad som samtidigt byggdes i Stockholm, än med de kyrkor av traditionell blockpelarkonstruktion som byggdes här.

Stadsplanen har tidigare betraktats som en anläggningsplan, men är i själva verket en uppmätning av hur det såg när planen hade stakats ut på Hæggholmen. Den bildar en rektangel som lagts ut över holmens hela längd. En lång huvudgata löper genom staden och korsas av fyra korta tvärgator. Gatorna är jämbreda och bildar ett rätvinkligt rutmönster som avgränsar tio rektangulära kvarter. Stora delar av detta gatumönster är bevarat än idag.

Den enhetliga rutnätsplanen kan uppfattas som schematisk, men genom enkla medel har planarkitekten också lyckats ge staden ett monumentalt uttryck, bland annat genom att utnyttja höjdskillnaderna i terrängen.

Stadsplanen över Piteå från 1667. Planen är upprättad i två exemplar och dessa är inte identiska, utan uppvisar viss variation. Lantmäteristyrelsens arkiv, Lantmäteriet.

På holmens högsta punkt lades ett torg. Genom utskärningar i fyra kvarter tecknades en kvadratisk yta, där gatorna korsades i mitten. När tomterna runt torget bebyggdes blev torget en samlingspunkt som gestaltades som ett slutet rum i staden.

Det slutna torget gav staden den prägel av monumentalitet, symmetri och harmoni som eftersträvades i den samtida stadsplanekonsten och hade sina rötter i den europeiska renässansen som hämtade inspiration från antiken. Rutnätsplanen och det kvadratiske slutna torget är stildrag som uppkom under renässansen och som varit relativt vanliga långt fram i tiden i svensk stadsplanering.

Stadens enda offentliga byggnader, Rådhuset och Trivialskolan, placerades som fondmotiv på ömse sidor om stadens huvudgata. Motivet med fondbyggnader är däremot ett stildrag som har sin hemvist i barockens preferenser för ståtliga fasader och paradgator, vilket tilltalade den nya stormakten Sverige. Här tillämpat med den enkelhet som var den enda möjliga i en mindre bemedlad småstad i utkanten av riket. Den kyrka som byggdes ett par decennier senare placerades däremot på fastlandet, i förnäm avskildhet från staden och därmed brandfaran.

1600-talets stad

Den lagstiftning som städernas förvaltning vilade på vid denna tid var Magnus Erikssons stadslag som hade sitt ursprung i 1300-talet. Stadslagen trycktes första gången 1619, stadfästes av Gustav II Adolf och utgavs följande år.

Hur stadens styrelse skulle väljas bestämdes av Konungsbalken och där fanns också bestämmelsen att det till huset eller kistan där stadens sigill, lagbok och privilegier förvarades skulle finnas två nycklar.²⁵

Förutom stadsplanen, som reglerade tomternas storlek och gränser fanns i Byggningsbalken ett bestämmelser om hur staden skulle byggas. Två män i varje stad skulle avsyna byggen och avgöra tvister om sådana uppstod. Bland annat betonades att byggandet skulle ske enligt "rätt och gammal hävd" och att det skulle lämnas öppet mellan husen, "ett dropprum en aln brett". Byggningsbalken reglerade också gatornas bredd till åtta alnar "så att man kan dem både åka och rida".²⁶

På hösten 1667 uppmanade borgmästaren David Persson Fordell borgarna att under vintern köra fram timmer för att uppbyggnaden av staden på ön skulle kunna påbörjas. Redan då diskuterades också en bro till fastlandet. Den första bron blev färdig 1668 och uppges

ha förstörts av vattenflöden 1670. och därefter dröjde det innan ny bro kom på plats.²⁷

Staden första årtionde präglades av kronans krav på att borgarna skulle flytta in till den nya staden och av motsättningar mellan två olika grupper inom borgerskapet. Konflikten bidrog sannolikt till att inflyttningen fördröjdes. 75 personer hade registrerat sig som borgare och i juni 1671 hotades de med viten om de inte flyttade in till staden under sommaren. Först tre år senare beslutade borgerskapet att förvaltningen och stadens dokument faktiskt skulle flyttas över till "Måns Johanssons stuga till dess stadens hus bliver förfärdigat". Där hölls den första rådstugan i staden 27 februari 1675.

Fram till dess hade rådstugan alltså hållits i den gamla staden. Rådhusbygget vid torget verkar ha startat rätt snart, men pågick under hela 1670-talet. Uppförandet skedde under ledning av rådmannen Anders Persson och borgarna bidrog med dagsverken. Det är oklart vilket år som färdigställandet skedde. Ännu 1678 utkrävdes ytterligare arbetsinsatser av borgarna.²⁸

Hur rådhuset i Piteå såg ut är inte känt. Möjligen hade det karakteristiska drag gemensamma med 1600-talets rådhus i Luleå. Detta var känt genom en avbildning som användes till grund för en rekonstruktion som byggdes på Gültzaudden i Luleå 1921. Foto Anna Elmén Berg 2022.

Även uppbyggnaden av stadens andra offentliga byggnad vid torget gick trögt. Förmyndarregeringen hade tilldelat staden en reprimand 1672, för att skolan inte flyttats över till den nya staden. Socknens kyrkoherde och prost Olof Graan motarbetade detta med argumentet att skolan var kyrkans angelägenhet, inte stadens. Vid den rådstuga som landshövdingen höll i februari 1677 diskuterades frågan och det fördes till protokollet att kyrkoherden obstruerat mot regeringens, Kammarkollegiets och landshövdingens befallningar. Tre år senare fattades beslut om skolans byggande vid torget. 1681 var verksamheten igång. Den nya skolan hade flera klassrum och lärarna var bosatta i staden.²⁹

Tullstaket byggdes 1675 och stadens kyrka 1683–1686. Med denna introducerades en ny, modern kyrkotyp i det dåvarande Västerbotten. Möjligen var upphovsmannen densamme som för stadsplanen, Nicodemus Tessin den äldre. Den vanliga kyrkobyggnaden vid denna tid var en traditionell långhuskyrka uppförd i blockpelarteknik med högt spetsigt torn, som den i Torneå som byggdes samtidigt av samma byggmästare. Stadskyrkan i Piteå är däremot en timrad korskyrka med tornliknande takryttare över korsmitten.

Byggmästaren hette Matti Joosefinpoika (Josefsson) Härmä och kom från Ängeslevä by i dåvarande Limingo socken i Österbotten. När Joosefinpoika inkallades för att leda kyrkobygget i Piteå var detta redan igång. Detta visar på att byggmästaren inte var den som formgav

kyrkan, utan att församlingen redan hade tillgång till en ritning. Kanske hade den funnits ända sedan staden på Häggholmen grundlades.³⁰ De diskussioner som fördes innan kyrkobygget förverkligades rörde inte gestaltungsfrågor, utan frågor om byggets finansiering.³¹

Inte heller vad gäller rådhus eller skola fördes någon diskussion om byggnaderna eller arkitekturen (ovan). Även detta förhållande pekar på att ritningar torde ha funnits redan när staden kom till.

Kyrkan uppfördes på 1680-talet och var då övre Norrlands första korskyrka. Foto Anna Elmén Berg 2022.

Den första avbildningen av staden gjordes på 1690-talet av fortifikationsofficeren Wollmar Gustaff Läv för planschverket *Suecia Antiqua et Hodierna*. Teckning i Kungliga Biblioteket.

Vad vet vi då om staden bebyggelse och arkitektur vid denna tid? Den första avbildningen av staden gjordes på 1690-talet av fortifikationsofficeren Wollmar Gustaff Läv för planschverket *Suecia Antiqua et Hodierna*.³² Tecknaren står på Berget och blickar ut över staden som breder ut sig på holmen. Kyrkan och rådhuset utmärker sig i förhållande till den i övrigt mycket enkla bebyggelsen. Kyrkans torn har i jämförelse med dagens kyrka en något högre spira. Rådhuset är en tvåvåningsbyggnad med valmat brant lutande tak som kröns av en klockbock. Bebyggelsen på holmen består av låga bostadshus i trä och längs sundet syns stranden vara kantad med kajer och små sjöbodrar.

Det liv som levdes i staden skildras i Uno Westerlunds bok *Piteås historia: Om stadens styrelse, handel, industri och kultur under 400 år*. Staden styrdes av borgmästare och råd, men vissa beslut togs vid allmän rådstuga där borgarna deltog. Under borgmästaren Johan Kohre fördelades de tre nycklarna till stadens kista mellan honom själv, som borgmästare, en rådmän och en annan borgare. Enligt Westerlund skedde detta i enlighet med idén att det i första hand var stadens borgare som åtnjöt stadens kungliga privilegier.³³

Viss handel skedde på stadens torg och dit kom bland andra samer och bjöd ut sina varor.³⁴ Handeln med samiska produkter hade varit en av förutsättningarna för de städer som grundades på 1600-talet. Vid slutet av 1600-talet befarades till och med att städerna skulle gå under om möjligheterna till lappmarkshandel försvann.

Ännu vid mitten av 1700-talet uppgick 20 procent av utförseln av varor från de norrländska städerna av samiska produkter. Först under 1800-talet minskade betydelsen av handeln i takt med att jord- och skogsbruket ökade i betydelse.³⁵

Staden efter 1721 års stadsbrand

Staden Piteå plundrades av ryssar 1716 under det Stora Nordiska kriget och brändes ned 1721.³⁶ Den enda byggnad som undgick förstörelse var kyrkan.

Efter stadsbranden byggdes staden upp igen efter samma stadsplan.

Ny skolbyggnad tillkom på 1720-talet. Då byggdes också Piteås andra rådhus som existerade på platsen 1725–1806. Det finns avbildat i en teckning i stadens dombok från 1806. Teckningen visar en tvåvåningsbyggnad med mittorn.³⁷

Den första beskrivningen av bebyggelsen finns i Abraham Abrahamsson Hülphers beskrivning i *Dagbok öfwer en resa genom Norrland 1758*:

Piteå nya stad är wid pass 1670 upbygd på en liten ö, Hæggholmen, på ena sidan omgifwen af piteelfwen och söttwatn, på andra sidan af en wijk ifrån hafwet eller saltwatn. Är eij widlyftig men regulier bygd, så at man på torget ifrån de fyra utlöpande räta gator ser hela staden. Husen äro med takwed betäkte. Någre ende äro rödfärgade. Skorstenar är prydde med cronor. Gatorne äro ej stenlagde utan helt grönskande. Tre wäderqwarnar äro wid staden.³⁸

Bebyggelsen bestod med andra ord av låga timrade hus med nävertak som täcktes med takved. Enstaka hus var rödfärgade. Skorstenarna hade dekorativt murade krön. Tjugo år senare var rödfärgen i mer allmänt bruk. Då beskrev Hülphers staden så här:

Inrättning af Byggnader och Gator är ifrån början regulier efter Holmens storlek. Ut i 10 qwarter finnas här 128 Gårdstomter med 3 breda lång-gator, 4 twär-gator och 2 gränder. Ifrån Torget midt i Staden är utsigt till wattudragen åt alla sidor. De fleste Tomter med en wånings Trä-hus, dock någre af 2 wåningar med stora fönster-rutor och brädtak; men de öfrige täckte med Näfwer och Tak-wed, samt i sednare åren även mera allmänt rödfärgade.³⁹

Enligt Hülphers påbörjades stenläggning av stadens gator 1771, men 1779 var arbetet ännu inte slutfört. Han berättar även att efter branden 1721 hade borgarna ålagts att täcka taken med tegel eller torv. Borgarna ville inte göra det, utan ansökte 1724 och 1728 om att istället få använda näver och takved, som var det traditionella bruket. Detta beviljades också 1733. Nävertak ansågs då hålla i ett fyrtiotal år, men det krävdes då tre byten av takved under tiden. Hülphers skriver även om bruket att dekorera husen med smiden:

”Efter gammalt bruk ses här en del hus med utkrusade spiror”.⁴⁰

Posten flyttades till staden 1722. Efter 1721 års brand reparerades bron, som då kallades Stadsbron. År 1729 byggdes tullstaketet upp igen efter branden. Vid tullen i söder anlades en tullbrygga.

Ny stadsbro byggdes 1738. Den var då hela 92 meter lång. Vid bron låg tullen, där varor som kom landvägen in till staden förtullades.⁴¹

Den allmänna kustlandsvägen drogs 1765 över Pitholmen och förbi staden. Då byggdes också bron över Strömsundet i anslutning till den tredje tullporten, Östertull. Kolla bevarade ögonblick.

Tullportarna och staketet runt staden miste sin funktion 1810, när bruket att uppta stadstull upphörde.

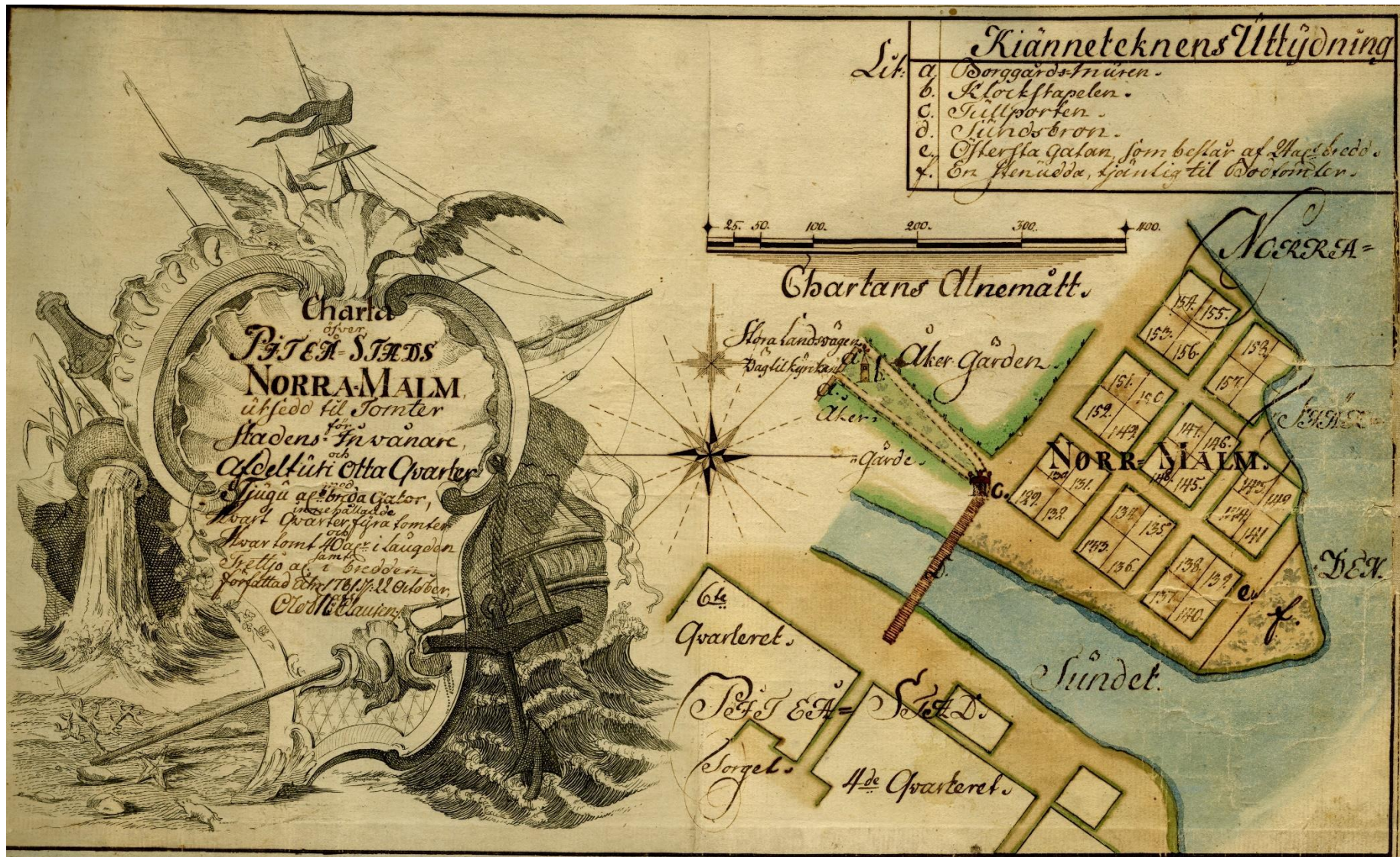
Stadens befolkning och deras försörjning kartlades i en genomgång av den borgerliga befolkning som gjordes 1759. Denna upptar 83 hushåll. Tolv handlare ägde tillsammans elva handelsfartyg. Där tjänstgjorde 53 sjömän. Många kombinerade en stadsnäring med fiske. Bland hantverkarna fanns guldsmeder, skomakare, kakelugnsmakare, repslagare, skraddare, snickare, färgare och svarvare. I materialet framträder även kvinnor med varierande social ställning, framgångsrika änkor som bedrev handel och sjöfart, men även fattiga kvinnor som var beroende av fisket för sin försörjning. 21 hushåll räknades till stadens ståndspersoner: borgmästare, rådmän, postmästare, stadstjänare, lärare, tulltjänstemän, stadspredikant,

organist, klockare, vice befallningsman (kronans representant) samt färjkarl. Tio år senare fanns tjugo nya hantverk representerat i staden: glasmästare, hattmakare, sämskmakare, bokbindare, sadelmakare, garvare, klensmed, grovsmed.⁴²

Stadens utrymme växte genom landhöjningen. När den första stadsplanen hade upprättats, hade vissa kvarter fått en ojämn avslutning, eftersom de inte riktigt ”rymdes” på ön. När staden växte i stadsplanen, reglerades dessa kvartersgränser på 1780-talet.⁴³

Under 1700-talet växte stadens även befolkning. Eftersom staden låg på en ö fanns inte utrymme för den nya bebyggelse som krävdes. Istället planlades landytan på andra sidan sundet. Den nya stadsdelen kallades Norrmalm. Den förlades till det område som kallades Badstuguudden. Här hade stadens borgare sina sjöbodar och badstugor. Stadsplan upprättades 1784 av lantmätaren Olof Clausen.⁴⁴

Mellan stadsdelarna uppkom en social differentiering. På Norrmalm bodde hantverkare, fiskare, sjömän och arbetare med sina familjer i små gårdar, där många också hade sin yrkesutövning. Där låg också fattigstugan, där de sämst ställda i samhället inhystes.⁴⁵

Stadsplan för Norrmalm. Karta i Piteå museum.

1800-talets agrara köpstad

Den förindustriella staden var långt fram i tiden en agrar köpstad, där borgarna för sin försörjning var beroende av husbehovsodling och djurhållning. Stadens borgare hade åkrar och betesmarker utanför stadsgränsen. Även inom staden förekom odling och djurhållning. Stadsbornas borgerliga näringen bedrevs hemma på den egna gårdstomten i staden. Det gällde både handel och hantverk.

Den typ av gårdsbebyggelse som fanns i Piteå ägnades ett forskningsprojekt på 1930-talet och kom då att kallas för *småstadens borgargård*. Kännetecknande var att gårdsbebyggelsen på ett genomgripande sätt anpassades efter den verksamhet som där bedrevs.

En skomakare eller skräddare kunde utöva sitt yrke i en av manbyggnadens kamrar och kunde möjligen bereda plats för en liten täppa eller kryddgård inom tomtens inre delar. En garvare däremot behövde hela gårdsplanen för sina nedgrävda barkkar. Inom en handelsgård fanns sällan plats för någon trädgård; här fordrades en stor gårdsplan med svängrum för förbönderna och hållstall för deras hästar. Ämbetsmannen höll sig ofta med en stor tomt, som medgav plats för både mangård, stallgård och en trädgård.

Mangården hade sin givna plats vid den förnämsta av de gator som tangerade tomten. Här omgavs gårdsplanen av boningshus, gårdsflygel, bodar av olika slag, brygghus och bagarstuga samt vagnbodar. Stallgården, som ej sällan skildes från mangården medelst staket eller plank med genomgång, omgavs av stall och fähus med höskullar eller särskilda foderlador och hade i regel direkt utfart till bakgatan. Denna väg drevos korna ut till allmänna eller privata gräsvallar och mulbeten. Trädgården borde helst med en sida nå fram till boningshuset. Köksträdgården intog en mer undanskymd plats.⁴⁶

Skriftställaren Alfhild Axelsson har skildrat det borgerliga livet i Piteå vid mitten av 1800-talet i den halvt litterära, halvt dokumentära boken *Så var det en gång i Piteå: I kretsen av köpmän och borgare 1848–1888* (1967).

Runt torget byggde de mer förmögna borgarna sina stora knuttimrade gårdar. En av de numera försvunna gårdarna är väl dokumenterad eftersom den tjänade som bostad åt landshövdingen. Norrbottens län bildades 1810 och Piteå blev residensstad 1818. Bostaden var privat ägd av landshövdingen. Under landshövdingen Carl Sparres tid utvidgades residensområdet genom att tomterna nr 62 och 63 köptes upp, med tillhörande byggnader. I ett magistratsprotokoll från 1833 finns beskrivningar av byggnaderna. Residenset (vid torget, nuvarande Stadsvapnet 8) kallades den gamla burmanska gården och var byggd 1805. Det var en timrad tvåvåningsbyggnad, klädd med fasadtegel och reveterade med kalkbruk. Vid Norra Torggatan (nuvarande Kyrkbrogatan) stod en lägre flygelbyggnad från 1788 som kallades nederbyggnaden. På gården fanns bagarstuga, jordkällare och ladugård. Mot sundet till låg länsstyrelsens kanslibyggnad. På tomterna fanns även vagnslider, vedhus, hemlighus och vid Sundet en sjöbod och ett härbre. Residenset revs 1852 och Länsstyrelsen flyttade till Luleå 1856.⁴⁷

*Den första kända bilden av Rådhuset i Piteå är från 1865.
Piteå museums bildarkiv.*

Stjärnan 4 och Ulven 6. Piteå museums bildarkiv.

Stadens handelsgårdar byggdes i två våningar och eftersom de alla var knuttimrade höll de en enhetlig skala. De målades i oljefärger som under 1800-talet blev allt vanligare. Byggnaderna var beslagna med en träpanel som ofta var omsorgsfullt utformad med detaljer hämtade från empirens formspråk. Paneler av denna typ kom till när de finbladiga sågarna slog igenom i landet.

Två byggnader, det före detta rådhuset, Stadsvapnet 6 och Ulven 6, bevarar originalpaneler i ett formspråk som brukar karakteriseras som finsk-rysk träempire. Denna arkitektur kännetecknas framför allt av den liggande panelen av spåntade bräder som genom

kraftigt markerade breda fogar ger husen karaktär av stenhus. Denna panel förekommer i Sverige nästan enbart i Luleå, Piteå och Haparanda.

Det anses att denna särskilda panelarkitektur först inspirerades av byggnadsverksamheten i S:t Petersburg och spreds till Finland genom besökande arkitekter, särskilt Carl Ludvig Engels som ritade inflytelserika byggnader i Helsingfors. Sedan fördes den vidare genom mönsterböcker, vandrande hantverkargesällar och lokala byggmästare. Från Österbotten följde den kusten ända upp till Haparanda.⁴⁸

Ulven 6 är den bäst bevarade handelsgården vid torget. Fasaden uppdelas av pilastrar som klär in timmerknutarna. Fönsteröverstyckena och takfrisen har snidad klassicistisk utformning.

Huvudbyggnaden är förlagd till gatan, med butiker i bottenplanet och bostäder i övervåningen. Butiksentrén låg mot gatan. Till bostaden kom man däremot genom en ingång på gårdssidan. Uthus och magasin var grupperade runt gårdsplanen. Vissa gårdar hade helt kringbyggd gårdsplan och in på gården kom man då genom ett överbyggt portluder.

Ulven 6 byggdes sannolikt under första hälften av 1800-talet, men vissa delar är senare tillbyggda. Vid sidan av huvudbyggnaden längs Storgatan finns en paviljong med butiksfasad. Detta är den enda bevarade i övre Norrland. Dess närmaste motsvarighet finns i Hudiksvall. Mot torget satt entrén först på fasaden. Vid en ombyggnad på 1920-talet (arkitekt Viktor Åström) skars hörnet mot torget av och butiksentrén flyttades in.

Piteås 1900-tal

Här följer en kortfattad genomgång av stadsbildens förändringar under 1900-talet med särskilt fokus på hur torget och dess närmiljö påverkats.

1920-talet: Kanalrensning och brobygge – för prydning och kommunikation

Med landhöjningen förändrades stadens kommunikationer. Strömsundet som skilde stadsön från Pitholmen rensas på 1920-talet. Arbetet utfördes som nödhjälsarbete. Kanalen kläddes med stenskoningar. En ny betongbro byggdes 1923.

Sundskanalen var resterna av det sund som skiljde stadsön Haggholmen från fastlandet under Piteås tidiga historia. Med landhöjningen hade kanalen grundats upp alltmer. Till slut återstod endast ett smalt vattenfyllt dike. År 1926 igenfylldes Sundskanalen och Sundsgatan anlades. Piteå fick en ny huvudgata som följde den gamla kanalens sträckning.

1930- och 1940-talen: Modernisering och funkisering

Den skalförskjutning som skett under 1900-talet inleddes när förnyelsen av stadskärnan startade på 1930-talet. Storgatan börjar asfalteras 1931. Då blev också bilar mer allmänt synliga i stadsbilden. Vid denna tid kom funktionalismen till Piteå. Nya funkishus

byggdes och äldre hus moderniserades. På torget "funkiserades" den gamla Trivialskolan 1937 genom att träpanelen byttes mot slätputsade, vita fasader. Bottenvåningen glasades upp med stora skyltfönster. Huset fick en attraktiv entré för att locka kunder. Förändringarna avspeglar genombrottet för en ny typ av handel. Varorna fick en synligare exponering, men kunderna fick fortfarande personlig betjäning.

Ulven 5. Huskroppen mot torget byggdes 1939. Piteå museums bildarkiv.

1940- och 1950-talen: Fortsatt modernisering och tidig kulturminnesvård

Byggnadslagstiftningen var vid denna tid primärt inriktad på förnyelse och nybyggnad. Men med 1931 års byggnadsstadga gavs kommunerna möjlighet att vid

planläggning skydda områden med bebyggelse av särskilt historiskt, kulturhistoriskt eller estetiskt värde.⁴⁹ På 1940-talet gav denna lagstiftning stöd för att Riksantikvarieämbetet och Kungl. Byggnadsstyrelsen för första gången deltog i stadsbyggnadsdiskussionerna i Piteå.⁵⁰

När förslag om en ny stadsplan togs fram, väckte detta diskussioner om hur denna skulle påverka stadens kulturhistoriska värden. Kantorn Olov Selinus var riksantikvariens ombud på orten och påtalade riskerna för Riksantikvarieämbetet. I mars 1943 besöktes staden av antikvarien vid Riksantikvarieämbetet Bertil Berthelson och överläggningar hölls med stadens representanter samt länsarkitekt och landsantikvarie. Berthelsons yttrande lyfte fram Piteå som den bäst bevarade staden i övre Norrland:

Piteå är den enda stad i övre Norrland, som i större omfattning bevarat sin äldre karaktär. Den nu gällande stadsplanen för de centrala delarna har i allt väsentligt blivit oförändrad sedan 1600-talet, då den lades till grund för hela stadsbildens utformning. Det är därför ägnat, att tillses med särskild tillfredsställelse, att det föreliggande förslaget icke avser att åstadkomma någon principiell förändring inom detta ur kulturhistoriskt synpunkt värdefulla avsnitt av staden. I anslutning till den på platsen förda detaljdiskussionen vill ämbetet särskilt understryka vikten av,

att de nuvarande gatubredderna samt de begränsade hushöjderna bibehållas. Av stor betydelse vore det, om stadsplanebestämmelserna kunde så utformas, att inredning av vindar i byggnaderna inom de centrala delarna icke möjliggjordes. Vindsinredningar skulle nämligen komma att medföra en olycklig upplösning av de fasta och karakteristiska fasadkonturerna.⁵¹

Samma år den 7 april publicerade landsantikvarien Reinhold Odencrantz i *Norrbottens Allehanda* en artikel som lyfte fram torgets arkitektoniska kvaliteter och framhöll den som "en konstprodukt av stadsbyggnadskonstens främste mästare under en äldre epok".⁵² Med denna artikel befästes torgets ställning som estetiskt och kulturhistoriskt värdefullt.

Den gatubild med timmerhusens skala som Riksantikvarieämbetet värnade om. Till höger Stjärnan 4 med Petterssons järnhandel, till vänster Ulven 6 med Artur Wallstens butik på 1920-talet. Piteå museums bildarkiv.

Stjärnan 4. Piteå museums bildarkiv.

Ulven 6 under perioden som Centrum Café, med stora skyltfönster i bottenvåningen. Piteå museums bildarkiv.

Stjärnan 4 med putsade fasader och stora skyltfönster men byggnaden håller fortfarande trästadens skala. Foto Piteå museums bildarkiv.

*Falken 8 med träfasaden bevarad, men med stora skyltfönster.
Piteå museums bildarkiv.*

1943 var också diskussioner omkring en ombyggnad av Falken 8 aktuell. Riksantikvarieämbetet åberopade i kontakten med staden att § 66 i byggnadsstadgan skulle beaktas "då äldre, värdefulla och enhetliga torg- eller gatupartier i Piteå göras till föremål för förändring eller ombyggnad".

Både Riksantikvarieämbetet och Byggnadsstyrelsen framförde uppfattningen att husets exteriör borde bevaras så oförändrat som möjligt. Det framhölls att pilastrarna borde bevaras oförändrade och att ett större väggparti mellan pilastrar och fönster lämnas orört. Resultatet blev en träfasad med stora skyltfönster inpassade i bottenvåningen.

På 1940-talet började gaturummet att anpassades till den växande bilismen. Den gamla Kyrkbron revs 1954, trots att en lokal opinion emot rivningen fick stöd av Riksantikvarieämbetet. Bertil Berthelson framhöll området omkring Kyrkbron:

Emellertid kan ämbetet i detta sammanhang icke underlåta att fästa uppmärksamheten på det betydande kulturhistoriska intresse, som är förbundet med den nuvarande utformningen av Kyrkbrogatan mellan Malmgatan och Prästgårdsgatan. Ifrågavarande gatupartis gestaltning är en direkt arvtogare till den ursprungliga broanordningen över det numera helt igenlagda Sundet, vars sista rudiment markeras av brovalvet över den för ett antal år sedan igenfyllda Sundskanalen. Detta avsnitt utgör den enda i stadsbilden synliga lämningen av den gamla infarten till Piteå och synes vara av sådant historiskt intresse och dessutom i och för sig äga sådant estetiskt värde, att möjligheten att bevara detsamma noggrant bör undersökas.⁵³

När bron rivits schaktades Kyrkbrogatan ned och Sundsgatan förlängdes.

Rivningen av Kyrkbron 1954. Foto Rune Höglund. Piteå museums bildarkiv.

Gågatan i Piteå 1964. Entrén mot torget dekorerades med flaggor och banderoller som gav Gågatan en festlig karaktär. Piteå museums bildarkiv.

1960- och 1970-talen: Urbanisering och centrummodernisering med skalförskjutning

Mot slutet av 1950-talet började biltrafiken i stadskärnan att bli ett problem. Storgatan var stadens största affärsgata och lösningen blev att stänga av trafiken mellan torget och Uddmansgatan. I augusti 1961 tillkom Gågatan genom att delar av Storgatan

avstängdes, från torget och ned mot Uddmansgatan. Frågan om Storgatans avstängning drevs politiskt av Axel Bengtsson som var en nytänkare när det gällde att marknadsföra Piteå som sommarstad.

Gågatan blev en av landets första bilfria shoppinggator och konceptet blev en framgång både för handeln och turismen. Konceptet var då en ny, modern trend inom internationell stadsplanering. Influenserna kom till Sverige främst från Tyskland och Canada. När avstängningen blev permanent gjordes satsningar på att framhäva Gågatan i stadsbilden, med banderoller och flaggor.⁵⁴

Centrummoderniseringen tog fart på 1960-talet, med nya byggnader i stadskärnan. Vid denna tid fanns fortfarande ett ansevärt antal byggnader från 1700- och 1800-talen bevarade.

År 1970 var 84 % av stadens äldre bostadsbestånd bevarat. Piteå var då en av landets bäst bevarade trästäder. Vid mitten av 1960-talet började befolkningsökningen ta fart och med den urbaniseringen. 1977 bodde 69 % av kommunens invånare i stadsbygden. Motsvarande siffra år 1945 hade varit 40 %.

Behovet av bostäder i stadskärnan samverkade med handelns strukturomvandling. Storgatans små butiker ersattes under 1960- och 1970-talen av större butiker. Byggnader med butiker i gatuplan och bostäder i övervåningar blev vanliga. Varuhuset Domus och Tempo byggdes i stadskärnan. Även andra näringsverksamheter, som banker och kontor, hade

behov av att etablera sig i centrum, vilket innebar byggnader som kombinerade affärs-, kontors- och bostadsfunktioner. I den generalplan för stadsbygden som antogs av kommunfullmäktige 1978 låg fokus på bostads- och trafikförsörjning med därav följande behov.⁵⁵

Vid denna tid började man på riksplanet att uttrycka tveksamhet inför stadsomvandlingarna – så inte i Piteå där den största rivningsperioden inleddes.

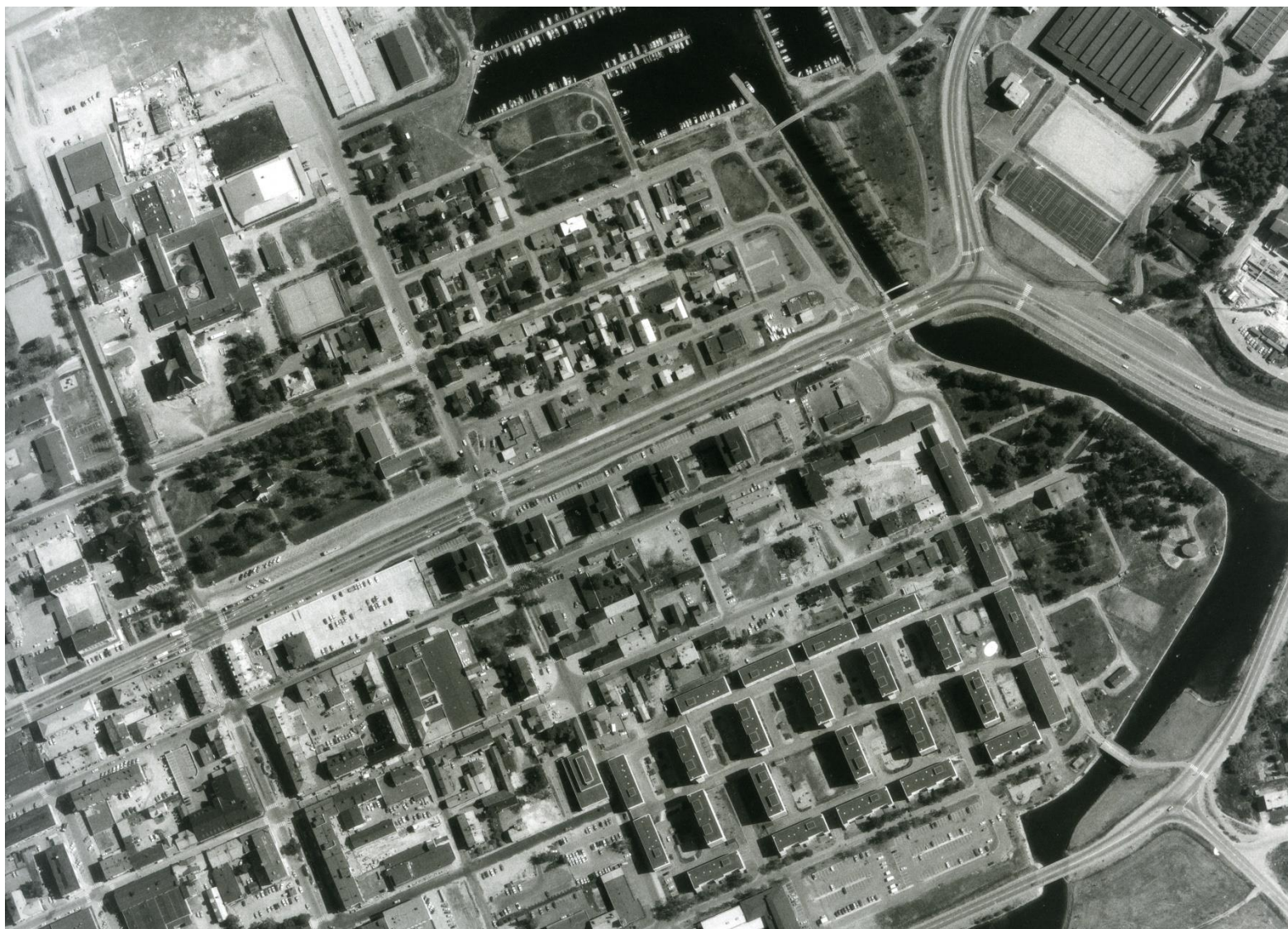
Området mot Sundsgatan bebyggdes vid mitten av 1960-talet med fem punkthus, fortfarande kända som "Vatten- och brödhusen". Piteå museums bildarkiv.

Fastigheterna sydväst om Storgatan tvångsinlöstes i slutet av 1960-talet. De gamla trähusen inom ett stort område revs och ett nytt stort kvarter bildas: Garveriet. Skalan försköts genom byggandet av höga lamellhus med uthyrningslägenheter. De nya husen byggdes i armerad betong och kläddes i tegel och plåt.

Husens höjd anpassades, så att byggnaderna inte påverkade torgmiljön. Men husen och kommunikationsstråken placerades så att de bildar en tydlig kontrast till den gamla rutnätsplanen. Utförandet gick med andra ord stick i stäv med de önskemål som framförts av Riksantikvarieämbetet redan på 1940-talet.

Det nya "zonområdet" i kvarteret Garveriet i bakgrunden. Piteå museums bildarkiv.

Lodbild över stadskärnan i Piteå. Det nya kvarteret Garveriet nedan till höger. Piteå museums bildarkiv.

Stadens förvaltning flyttades ut ur rådhuset när nytt stadshus uppfördes 1968–1969 av ritades av arkitekten Göte Lundström vid NAB Konsult. Stadshusbygget var ett svar på behovet av att centralisera stadens förvaltning. Huset förlades naturskönt intill vattnet nordost om stadskärnan.

1970-talet: Nya kommunikationer

In- och utskeppningen från Södra Hamnen upphörde 1973 och därefter lade inga stora skepp längre an i staden. Träkajerna hade börjat rivas 1968 och hamnmagasinen flyttades ett par år senare. Djuphamnen i Haraholmen togs i bruk 1973. Den första provisoriska timmerleden söder om stadsplanen öppnades på 1970-talet för trafik.

I den generalplan för stadsbygden som antogs av kommunfullmäktige 1978 låg fokus på bostads- och trafikförsörjning med därav följande behov.⁵⁶

1980-talet: Postmodernism och anknytning till platsens själ

På 1980-talet revs järnvägsstationen och rivningen orsakade debatt. Tomten står fortfarande obebyggd. I centrum revs äldre trähus för att ge plats för den första inomhusgallerian. Småstaden invigdes 1989.

Samtidigt antogs en bevarandeplan för Piteå där stadens kulturhistoriska värden definierades. Stadsbyggnadsdebatten präglades av idéer om platsens själ och om att såren i stadsmiljön skulle läkas. I den andan gjordes arbeten som syftade till att återställa delar av den trästadskaraktär som uppmärksammats i forskning och samhällsplanering under det föregående decenniet. De byggnader som ”funkiserats” på 1930- och 40-talen ”återställdes” på 1980-talet, genom fasader som återskapade karaktären av småskalig trästad.

Det uppfördes även relativt låga, panelade trähus, som anknöt till trähusbebyggelsen. Till den kategorin av byggnader hör Försäkringskassans hus på Hamngatan och en ny byggnad på Stadsvapnet 8 mot Rådhusorget. Detta hus placerades i kvarteret Stadsvapnet, vinkelrätt mot rådhuset på den tomt där landshövdingens residens hade stått. Därigenom slöts torgrummet i enlighet med den första stadsplanens intentioner. Vid denna period tillkom även den färgsättning av torgets byggnader som i princip bestått intill idag.⁵⁷

Trivialskolans fasad var putsad 1984. Den försågs senare med träfasad av stående locklistpanel. Foto Bo Lindhammar, Piteå museum.

Detaljplaner som avsågs säkerställa riksintressets kulturhistoriska värden togs fram under 1980-talet. Möjligheten att skydda byggnader i detaljplan användes för byggnaderna närmast torget.⁵⁸ 1980 skyddades Falken 10 (Q - Trivialskolan) och Falken 3 (q).⁵⁹ Åren 1986 och 1987 antogs planer som skyddade Ulven 6 (Q) samt Ulven 5 och 7 samt Stjärnan 4 och stg 231 (fd Stjärnan 5) med (q). I strid med gällande bevarandeplan tilläts samtidigt rivning av Stjärnan 2, Edinska gården som var det sista bevarade av de traditionella handelshusen.⁶⁰ Planerna möjliggjorde nybyggnation, men föreskrev även en viss anpassning till befintlig gatubild genom att takform och fasadmateriel för nya byggnader reglerades: husen skulle ha sadeltak med en minimilutning om 27 grader och fasaderna skulle vara av trä. Samråd om anpassning skulle göras med byggnadsnämnd och länsantikvarie. Beträffande Ulven 6 anfördes att byggnaden borde byggnadsminnesförklaras.⁶¹

Mot Storgatan skyddades Falken 6 och 7, inklusive en del av gårdsbebyggelsen.⁶² För de delar av Storgatan där byggnader som inte skyddades, inriktades anpassningen gentemot riksintresset på att hålla nere nytillkomna byggnaders skala. Bestämmelsen om anpassning av takform och fasadmateriel återkom och det ansågs också angeläget att bryta ned fasaderna för att motverka storskalighet.⁶³ Planerna föreskrev i allmänhet en byggnadshöjd på två våningar. På längre avstånd från torget tilläts byggnadshöjden öka till tre våningar.⁶⁴

Storgatan 1984. Foto Bo Lindhammar, Piteå museum.

Rådhuset och det då nybyggda huset i kvarteret Stadsvapnet. Nedan kvarteret Stjärnan 1983. Foto Bo Lindhammar, Piteå museum.

Kvarteret Ulven 1984. Zonområdets höjd har anpassats för att inte förta torgbebyggelsens dominans i staden. Nedan kvarteret Falken. Foto Bo Lindhammar, Piteå museum.

1990-talet: Postmodernism på utfylld mark

De stora livsmedelsbutikskedjorna manifesterade sig i stadsbilden. ICA och COOP byggde stora livsmedelsbutiker på området nedanför Hamnplan. Arkitekturen upptar drag av de hamnmagasin som tidigare låg i området. Även det nya Belivahuset refererade till hamnmagasinens arkitektur.

Stora, nybyggda tegelhus med lägenheter bildade stadens nya front ut mot vattnet. "Glashuset" blev ett begrepp i folkmun. Grannhuset ansluter med sitt sjöfartstema till stadens historia.

Den sista vyn mot vattnet slöts när Ica byggdes 2005.

Kyrkbrogatan 1984 med utsikt mot vattnet. Lövholmens sågverk på andra sidan. Foto Bo Lindhammar, Piteå museum.

Samma gatusträckning 2009. Icahuset sluter utsikten mot vattnet. Försäkringskassans hus har byggts på en våning och fått ny fasad. Piteå museums bildarkiv.

Kyrkbrogatan sedd söderifrån. Försäkringskassans hus var ett bra exempel på lyckad anpassning till stadsmiljön och riksintresset. Den modernistiska arkitekturen tog upp skalan från Falken 8. Den långa fasaden upptog även den gula kulören och fasadindelningen med grå band från den äldre trähusbebyggelsen. Detta gjorde att gatusträckningen uppfattades som samstämmig, trots de stora skillnaderna i formspråk. När huset byggdes om gick en arkitektonisk kvalitet i stadsmiljön förlorad. Jämför bilder på föregående sida. Foto Piteå kommun.

2000-talet: Förtätning och skalförskjutning

Den nya Gallerian i Piteå invigdes 2007. Med byggnaden manifesterades på nytt Piteå som handelsstad. Gallerian gav värdefull kraft åt stadens kärna, i en tid då allt fler städer dränerades genom att handeln flyttade ut till ytterkantsområden. Medaljens baksida var rivningen av ett av stadens nu alltmera sällsynta trähus. Här låg under flera decennier Bloms modehus.

Att planeringsdokumenten under hela 2000-talet alltmer lyft fram kulturvärdena, har inte inneburit att kulturmiljön skyddats från påverkan. Den huvudinriktning som pekades ut i Översiktsplanen 2001, gällande förtätning, fortsatte att påverka planering och byggande.⁶⁵ Rivningar i centrum har även under de senaste decennierna varit en förutsättning för nybyggen.⁶⁶ Vid de två senaste stora nybyggena, av Gallerian Piteå i kvarteret Falken och det så kallade Kaleidohuset i kvarteret Stadsvapnet, revs äldre byggnader som gränsade till riksintresset. Bidragande till kulturmiljövårdens oförmåga att försvara dessa hus var att de var kraftigt ombyggda och därmed inte sågs som något särskilt tilltalande inslag i stadsmiljön.⁶⁷ De hus som kommunen däremot särskilt värnat i omvandlingsprocessen, Falken 14 och 15, var bevarade i ett mer autentiskt skick.

Inför byggandet av Gallerian Piteå upprättades ett kulturhistoriskt kvalitetsprogram i syfte att ge konkreta beskrivningar av kulturvärdena och förtydliga betydelsen av Plan- och bygglagens skyddsföreskrifter.⁶⁸ Samtliga byggnader märkta med q ansågs omfattas av

skyddet för särskilt värdefulla byggnader i enlighet med PBL 3 Kap § 12.

Den byggnad som kom till utförande är genom sin skala helt väsensskild från stadens traditionella bebyggelse. Gallerian kan ses som en representant för den "andra vågen" av handelns strukturomvandling, från varuhus till gallerior med många mindre butiker. Mot Storgatan har byggnaden anpassats genom en träfasad och genom att byggnadshöjden reglerats. Vikten av detta hade betonats i det kulturhistoriska programmet för Falken: "Den småskaliga trähusbebyggelsen, med högst två hela våningar, löper i en obruten linje utmed Storgatan. Eventuella tillägg mot Storgatan får därför inte bryta siktlinjen och måste underordnas trästadskaraktären".⁶⁹

Galleriabyggnaden har trots detta haft en högst konkret inverkan på riksintresset Rådhusorget. Genom att höga byggnadsdelar är synliga från torget påverkas silhuetten påtagligt.

Vid byggandet av det så kallade Kaleidohuset anpassades huskroppen närmast Storgatan till trästadens skala och volym. Foto Catharina Westling, Piteå museum.

Inför förändringarna i kvarteret Stadsvapnet och byggandet av den byggnad som fått namnet Stadsvapnet, men i folkmun kallas Kaleidohuset, gjordes en miljökonsekvensbeskrivning. Denna och samrådsförfarandet vid framtagningen av detaljplanen, där många perspektiv på byggnationen analyserades, medverkade till det slutliga resultatet. I slutskedet av processen togs också detaljerade riktlinjer fram som föreskrev hur byggnaden skulle gestaltas. Mot Storgatan

anpassades den nya byggnaden till skala, volym, gestaltning av fasad och takfot, fönstersättning, material och kulör, så att den framstår som nära besläktad med den rivna byggnaden.

Inne i kvarteret och mot innergården är skalan och volymen större och fasaderna är uppglasade. Efter samrådsyttrandena sänktes denna byggnads höjd, för att inte påverka vyerna från torget och för att rådhuset skulle tillåtas vara den dominerande byggnaden på platsen.⁷⁰

Kvarterets inre delar och områdena ut mot Prästgårdsgatan och Kyrkbrogatan har gestaltats som grönområde, i detaljplanen kallad "kulturtorg". Där ligger också den byggnad som åren 1818–1856 var länsstyrelsens kansli och som tidigare kallades Residensgården. Efter den har området uppkallats, som en referens till den innergård som fanns mellan landshövdingeresidenset som låg vid torget och länskansliet.⁷¹

2010-talet Trästad i ny tappning

Under 2010-talet har två byggnader uppförts som omtolkar och ger nya uttryck för begreppet "trästad" som så länge varit vägledande i stadsbyggnadsprocessen. Den småskaliga arkitekturen ersattes på flera platser i staden av byggnader med helt annan skala och volym. Intressant nog hade begreppet trästad betydelse även för att legitimera dessa byggnadsprojekt, som under 2010-talet allra mest avvikit från den traditionella trästadskaraktären.

Parkeringshuset Stadsberget (2015) introducerade en helt ny typ av träfasad. Det byggdes som ersättning för det gamla Domusdäcket. Fasaderna är klädda med stående träribbor av ryskt lärkträ som monterats i ett böljande mönster med indragningar och utbuktningar. Ett belysningsystem ger nattetid byggnaden karaktär av lysande lykta.⁷²

Höghuset Kust hotell (2017) som på projekteringsstadiet kallades Träkronan, men slutligen fick en grå betongfasad som för de översta våningarna klätts in i aluminiumprofiler som färgats och formats så att de kan uppfattas som trä.⁷³

Processen med förskjutning av skala och volym nådde en kulmen just 2017, när två höghus byggdes i centrala staden. Det redan nämnda Kust hotell i kvarteret Örnen med 14 våningar och Stadstornet i kvarteret Ekorren med 16 våningar.⁷⁴ Den senare byggnaden är synlig från torget och bidrar till att skalförskjutningen blir väldigt tydlig: det är inte längre Rådhuset som är stadens mest dominerande byggnad.

*Parkeringshuset Stadsberget, White arkitekter.
Foto Anna Elmén Berg, Piteå museum.*

Vid ommålningen 2020 fick rådhuset ny färgsättning av stadsarkitekten Florian Steiner. Torgets markbeläggning läggs om. Foto Catharina Westling, Piteå museum.

Piteå stad 400-år: År 2021

Vid ommålning av rådhuset 2020 gjordes en ny färgsättning av fasaden. Med denna har eftersträvat att ge fasaden ett något kraftfullare uttryck än tidigare och därmed förstärka byggnadens dominans vid torget.

Den tidigare färgsättning som präglat torget sedan 1980-talet upplevs idag något fadd och det är en antikvarisk förhoppning inför framtiden att övriga byggnader runt torget ska kunna följa efter och vid kommande ommålningar lyfta kulörerna en aning. Stadsarkitekten uppmärksammade vid projekteringen också att vid tidigare ommålningar inte hade beaktats träpanelens arkitektoniska klassicistiska struktur av bärande och burna delar. Den nya färgsättningen har medfört att mittpartiets rusticerade karaktär nu är sammanhållen och de bärande delarna målats i grått (bränd umbra) för att kontrastera mot fasadens grundkulör av järnoxidgult. Även den arkitrav som finns under takfoten har målats fram. Den vilar på övervåningens kopplade pilastrar och synes bära upp den krönande frontespisen.

För 2023 planeras en ommålning av Ulven 6 i en ny färgsättning som stadsarkitekten utarbetat. Färgsättningen lyfter på ett tydligt sätt fram den klassicistiska kompositionen av panelen och korresponderar färgmässigt med både rådhuset och kvarteret Stjärnan.

Torgytan med ny beläggning av smågatsten, gestaltad av White arkitekter. Foto Lennart Lundquist.

Inför Piteå stads 400-årsjubileum 2021 gjordes en omgestaltning av hela torgmiljön. Genom markbeläggning i natursten hålls hela torgytan samman som en helhet. På torget har en brunn placerats, som kan användas som sittplats, informell scen eller enbart som brunn. Torget ska hållas fritt från permanent

Torgbrunnen är sponsrad av det kommunala bolaget Pireva. Den kan även användas som sittplats eller informell scen. Foto Mattias Petterson.

bebyggelse, men kunna ha en flexibel användning för torghandel, firande och festligheter.

Torgytans mitt hålls fri från fasta installationer. Där står stadens julgran från första advent och fram till dess att julen dansas ut vid Tjugonedag Knut. Granen har rests varje år sedan 1918 och representerar därmed en mer än hundraårig tradition.

Byggnaderna runt torget

Stadsvapnet 6, f.d. Rådhuset

Rådhuset vid 1900-talets början. Piteå museums bildarkiv.

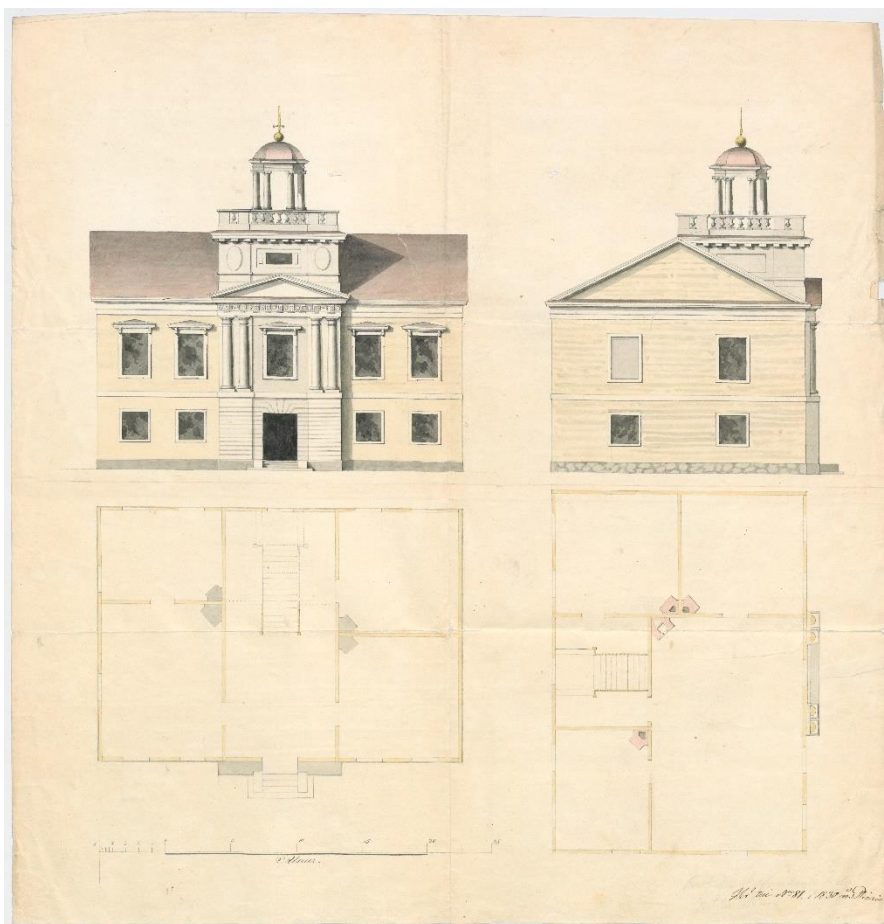
En av stadens från början två offentliga byggnader. Dagens rådhus är det tredje i stadens historia. Det första förstördes i 1721 års brand. Nytt rådhus tycks ha stått färdigt fem år senare och byggmästare tros ha varit stadens timmerman Johan Eriksson Warg, flyktning från Karleby.⁷⁵ År 1779 hade det enligt Hülphers beskrivning två våningar och täcktes av ett spåntak. Av övervåningens två salar var den mindre målade och användes som sessionsrum. Innanför det fanns stadens

arkiv. Den större salen var oinredd. I bottenvåningen fanns materialbodas, våghus och arrestrum. Av ett protokoll från 1748 framgår att det då också fanns en ölkällare under rådhuset.⁷⁶ Från 1770-talet finns uppgifter om att rådhusets snickerier målades med gul oljefärg. Det var då sannolikt rödfärgat och den gula färgen ströks på de knutar, dörrar, fönsterkarmar och dörrfoder som syntes från gatorna, liksom på fönsterluckorna på nedre våningen mot torget. Detta andra rådhus brann ner 1806.

Det tredje, nuvarande, uppfördes på 1830-talet efter ritningar av arkitekten J.W. Gerss, Stockholm.

Sedan 1776 års förordning *Kunglig förordning angående vad hädanefter vid publika byggnader kommer att iakttagas* reglerades det offentliga byggandet i Sverige av kronan. När kyrkor, länsresidens, rådhus eller andra offentliga byggnader skulle uppföras, måste ritningar och kostnadsförslag granskas av Överintendentsämbetet och godkännas av Kungl. Maj:t. Fanns ingen för uppgiften kvalificerad byggmästare på orten, kunde ämbetet ombesörja att ritningar upprättades.

Förordningen reglerade även vilka byggnadsmaterial som fick användas. Trä accepterades inte, utan beroende av vad som fanns tillgängligt på platsen, förordades tegel, marmor, sandsten, täljsten eller gråsten. Från denna regel gavs dock dispenser och ännu vid 1800-talets mitt var det vanligt att offentliga byggnader uppfördes i trä.⁷⁷

Ritning till rådhus i Piteå, arkitekt J.W. Gerss.
Överintendentsämbetets arkiv, Riksarkivet.

Särskilt i Bottenviksområdet saknades också kunskapen om att bygga i sten.⁷⁸ Längre var de senmedeltida kyrkorna vid kusten de enda stenbyggnader som fanns. Den första stenbyggnad som byggdes därefter var Överluleå kyrka i Boden (1831).

De första ritningarna till rådhuset i Piteå gjordes av den lokale byggmästaren Erik Nordlund. Dennes ritningar "rättades" därefter av konduktören Hellström i Luleå. Hellströms uppgift verkar ha varit att ge byggnaden en modernare arkitektur. Trots detta underkändes ritningarna av Överintendentsämbetet, som lät den redan nämnde Gerss upprätta de slutliga ritningarna. I Överintendentsämbetets arkiv på Riksarkivet finns två ritningar av Gerss. Ritningarna uppvisar huvuddragen av det hus som kom att byggas, men detaljerna visar att arkitekten tänkte sig att huset skulle byggas i sten.

Men i händerna på en lokal byggmästare fick huset slutligen ändå en arkitektur karakteristisk för regionen. Byggmästare var troligt Erik Nordlund som stod för den första ritningen. Panelen uppsattes så sent som på 1850-talet och vem som byggde den är okänt.⁷⁹

På 1920-talet fick huset en lägre tillbyggnad med källare som inrymde häkte och polishus. Tillbyggnaden ritades av arkitekten Viktor Åström.

Rådhusrätten huserade i rådhuset ända fram till 1943. I huset fanns telegrafstation från 1857. Stadens drätselkammare och stadsfullmäktiges sammanträden höll till här fram tills det nya stadshuset byggdes 1969.

Sedan dess har lokalerna använts för vissa av kommunens verksamheter, som turistbyrå och bibliotek. Piteå museum har haft sina lokaler här sedan 1979.

Huset har genomgått en rad större förändringar:

- 1934 skedde en invändig renovering.
- 1940 byggdes ett källararkiv som även kunde fungera som skyddsrum.
- En större restaurering skedde 1950 efter ritningar av arkitekten Bertil Höök.

En källare grävdes ut, så att huset fick en sammanhängande källarvåning i betong. Fasaden renoverades och hängrännor och stuprör kompletterades. Stentrappan utanför tillkom och nya fönster sattes upp. Ny ytterdörr av ek tillverkades. Interiört fick huset ny påkostad inredning. I vindfånget kläddes tak och väggar med specialprofilerad ek. I trapphuset och väntrummet i övervåningen tillkom en panel av kalkad ek. Nya eklamellgolv lades in.

Sessionssalen kom genom bankdirektören Per Wåhlins försorg att ägnas särskilda åtgärder. Wåhlin tog kontakt med arkitekten Erik Lundberg som under denna tid var landets ledande expert på byggnadsrestaurering. Konservatorn Alfred Nilsson, Stockholm restaurerade

timmerväggarnas marmoreringsmålningar. Lundberg utarbetade tillsammans med Åtvidabergs industrier förslag till den möblering av rummet som tillkom.

- 1964 revs skorstensmurarna och skorstenarna togs bort. Samtliga fönster byttes ut och vissa källarfönster murades igen.
- 1981 byggdes handikappingången som en vinkelbyggnad mellan rådhusets utbyggnad och grannhuset.
- 1996 gjordes en fasadrenovering och ommålning.
- 2007 gjordes ny ommålning. Då frångicks anvisningarna om målning med linoljefärg, genom att huset grundades med trägrund, som är en vattenbaserad färg. Därav avflagningen i stora sjok. Målning gjordes med Beckers Tradition Linoljefärg S 1020-220R, vit, dörren brunsvart, grunden Beckers sockelfärg, Svart 10.
- Vid ommålning 2020 togs en ny färgsättning fram av stadsarkitekten och museet. Linoljefärg Engwall o. Claesson linoljefärg användes, med en gul fasadkulör (järnoxidgul), NCS S 2030-Y20R, grå arkitekturdetaljer (obränd terra) NCS S 3005-Y20R, lite mörkare grå fönster NCS S 4005-Y20R och mörkbrun entrédörr NCS S 8005-Y80R.

Falken 10, f.d. Trivialskolan

Trivialskolan, tidigt 1900-tal. Familjen Håkansson's bildsamling, Piteå museums bildarkiv.

Även den andra av stadens offentliga byggnader, Trivialskolan, är den tredje byggnaden på platsen. Efter stadsbranden och flytten togs det första skolhuset vid torget i bruk 1681. Det gick förlorat i stadsbranden 1721. Ny skolbyggnad togs i bruk hösten 1723. Den hade fyra klassrum och var 16 timmervarv hög.⁸⁰

Skolbyggnaden ersattes i mitten av 1810-talet av den nuvarande byggnaden. Den brädfodrades sommaren 1842 och bestod då av två våningar som vardera hade fyra rum.

Skolans historia berättar om Piteås långa historia som lärdomsstad. Redan 1627 inrättades en "barnaskola" i Piteå. Den låg då i Öjebyn. I enlighet med 1649 års skolordning ombildades skolan till trivialskola.

Piteå Trivialskola var den enda skolan norr om Härnösand och spelade därför en betydelsefull roll för utbildningen i övre Norrland. Bland eleverna rekryterades den samhälleliga och klerikala eliten, såväl präster som lärare. Skolan kallades under perioder även för Piteå lärdomsskola. Dess verksamhet var statligt styrd och nya skolordningar från 1659, 1724, 1807 och 1820 reglerade verksamheten.

Den nuvarande skolbyggnaden tjänstgjorde som lärdomsskola fram tills det nya läroverket i Piteå togs i bruk 1894. Därefter flyttade Enskilda Flickskolan in i huset.

Vid 1900-talets början ombyggdes huset efter ritningar av arkitekten Viktor Åström, daterade 1907. Postverket hade sedan sitt kontor i byggnaden. I bottenvåningen fanns postmästarens rum, expeditionssal, förpackningsrum och kassavalv. I övre plan fanns ett stort arkivutrymme.

*Falken 10 som funkisbyggnad med modern varuexponering.
Piteå museums bildarkiv.*

Fastigheten övergick i privat ägo 1937. Då ombyggdes huset till affärslokal. Fasaderna putsades och stora skyltfönster upptogs. Förändringarna gav byggnaden mer karaktär av funkishus.

På 1980-talet övertog Piteå kommun ägandet och byggnadens äldre utseende rekonstruerades, efter ritningar av arkitekt Per Henrik Nordberg. Idag inrymmer huset café och i övervåningen finns bostäder.

Stadsvapnet 8

Stadsvapnet 8, arkitekt Per Henrik Nordberg. Foto Bo Lindhammar, Piteå museum 1984.

När Piteå blev residensstad 1816 inköptes den byggnad som då stod på fastigheten av landshövdingen G.A. Koskull och användes som länsresidens. Byggnaden var två våningar och uppförd i timmer. Därefter var fasaden klädd med tegel och putsad med kalkbruk. Residenset inlöstes av staten 1842. Fram till dess hade det då varit fyra landshövdingars privata egendom, efter Koskull Paul Öhrvall, Carl Sparre och Carl August von Hedenberg. Det revs 1852. Tomten stod därefter obebbyggd tills den nuvarande byggnaden tillkom 1980–

1981. Den ritades av arkitekt Per Henrik Nordberg och anpassades till trästadsmiljön.

Idag inrymmer huset restauranger i bottenvåningen och butiker i övervåningen.

Stjärnan 13, f.d. Fiskförsäljningen

Tidigare Stjärnan 59–60 och därefter Stjärnan 5. Fram till 1814 var fastigheten delad i två delar med hus på båda tomterna. Tomterna slogs samman när de förvärvades av handelsmannen Gabriel Burman. Möjligen byggdes huset vid torget redan då. Fastigheten har ägts av stadens främsta medborgare, rådmän och handelsmän, bland andra järnhandlare Samuel Westling 1837–1888. Den om- och tillbyggdes i slutet av 1800-talet.

Under de följande åren fram till 1917 ägdes den av läroverkskollegan Johan Håkansson, som hörde till stadens tjänstemannaskikt. Han tillhörde kollegiet vid Piteås läroverk och var stadsfullmäktiges ordförande 1898–1907. Håkansson var liberal och hade ett stort socialt engagemang. De fotografier av Håkanssons hem som bevarats ger en representativ bild av hur en bostad i staden såg ut omkring sekelskiftet 1900.

Huset har därefter haft butik i bottenvåningen. Från 1936 till 1985 bedrevs fiskförsäljning, först genom Fiskförsäljningsföreningen upa Piteå, från 1970 av Norrbottens läns Fiskförsäljningsförening upa. I senare tid har funnits en kiosk. Numera används bottenvåningen för kontorsverksamhet.

Huset mot Kyrkbrogatan-Prästgårdsgatan byggdes i slutet av 1980-talet och anpassades då till trästadskarakteren. Byggnaden vid torget genomgick en

större ombyggnad 1991, då bland annat vindskupor togs upp. Mot gården finns en väl bevarad snickeriveranda.

Interiör av Håkanssons hem i kvarteret Stjärnan. Piteå museums bildarkiv.

Stjärnan 13 från gårdssidan. Piteå museums bildarkiv.

Stjärnan 13 från torgsidan. Piteå museums bildarkiv.

Stjärnan 4

Stjärnan 4. Piteå museums bildarkiv.

Tidigare Stjärnan 51. Uppfördes av handelsmannen Johan Falck 1829–1830. Var då en envåning byggnad med tio rum och en salubod. Enligt brandförsäkringshandlingar hade den frontespiser och vind samt brädtäckt tak. Huset var brädfodrat och oljemålat. Påbyggdes med en våning i mitten av 1940-talet och har senast genomgått en ombyggnad 1993, när dess arkitektur anpassades till torgmiljön.

Fastigheten har ägts av de mest framstående handelsmän, rådmän och läroverkskollegor. Det har varit järnhandel från 1920-talet till 1970-talet. Senare inrymde det butiken Lek & hobby.

Ulven 6, f.d. Centrum café

Ulven 6 till höger. Piteå museums bildarkiv.

Tidigare Ulven 49. Fastighetens historia är ofullständigt känd, men sannolikt är byggnaden uppförd under första hälften av 1800-talet. Av fotografier att döma är fasaderna i stort sett väl bevarade sedan 1800-talet. Den lilla butikspaviljongen mot Storgatan är ovanlig och saknar motsvarighet i länet. Dess närmaste släkting är en butikspaviljong som finns i Hudiksvall. Som den näst bäst bevarade byggnaden vid torget har den sedan 1970-talet ansetts vara i byggnadsminnesklass.

Huset har haft butiker och caféer i både paviljongen och i huvudbyggnaden. Under tidigt 1900-tal öppnades en ingång i hörnet. Arkitekt för förändringen av Viktor Åströms ritningar . 1937 togs skyltfönstren mot torget bort. 1979 gjordes en översyn av panelen.

Fastigheten har tillhört stadens mest framstående handelsmän, men även en läroverkskollega Axel Lundström. Från 1880-talet och ända fram till 1947 var den i köpmannafamiljen Wallstens ägo. Huset har även inrymt bland annat bank och matvaruhandel. På 1920-talet låg här Artur Wallsténs butik. Senare öppnade Centrum Café, som drevs av Hildur Wallsten. Den restaurang som finns där idag heter Centrum Krog.

Ulven 5

Byggnaden mot torget på fastigheten Ulven 5 byggdes 1934. Piteå museums bildarkiv.

Tidigare Ulven 50. Enligt brandförsäkringshandlingar fanns 1863 två envåninga byggnader på tomten, sannolikt uppförda efter branden 1721. Huset vid torget hade nävertak och inrymde fyra rum samt en förstuga. I vinkel mot detta, längs Kyrkbrogatan fanns ett hus med två rum samt förstuga. I den större av byggnaderna bodde 1756–1758 Ulric Leonard Hiärne, som var den förste läkaren i övre Norrland.

Den äldsta delen av huset är bottenvåningen mot Kyrkbrogatan som tillkom vid mitten av 1800-talet. Den hade då två boningsrum och en salubod. 1929

påbyggdes huset med en våning. 1934 byggdes byggnaden mot torget. Denna byggnad var putsad, men huset anpassades till torgmiljön, genom att den fick träpanel 1973. 1987 gjordes en ombyggnad och huset påbyggdes en och en halv våning.

Fastigheten har under århundradena varit bostad, handels- och hantverksgård. Här har bott och verkat guldsmeder, handelsmän och snickare. Bland handelsmännen fanns Anders Lundberg som ägde gården 1847–1888. Under 1900-talet har fastigheten varit i handelsfamiljen Wallstens ägo. Från 1927 ägdes den av fiskhandlare Sten Berglund, som bedrev fiskförsäljning i huset mot Kyrkbrogatan. I tillbyggnaden mot torget som gjordes 1934 låg ett av stadens första lågprisvaruhus, Resia.

Ulven 9, f.d. Ernst Café

Byggnad med bostadshus och butikslokaler, café i bottenvåningen. Veranda i två våningar på baksidan.

Ägaren har tagit fram en kulturhistorisk utredning för byggnaden som inte funnits tillgänglig för denna utredning.

Falken 3, f.d. Haggströmska gården

Falken 3. Piteå museums bildarkiv.

Tidigare Falken 11 och Falken 75. År 1788 fanns en gammal mangårdsbyggnad på tomten som omnämns i bouppteckningen efter konrektor Magnus Granlund. Den nuvarande byggnadens äldsta del, bottenvåningen vid torget, byggdes vid 1800-talets början. 1829 påbyggdes en övervåning. Utbyggnaden vid Kyrkbrogatan tillkom 1827 och påbyggdes en övervåning på 1860-talet. Huset fick sitt nuvarande utseende på 1970-talet, när det renoverades med statliga bidrag.

Bland 1700-talets ägare fanns kyrkoherden Carl Solander, far till den världsberömde naturalhistorikern Daniel Solander. Fastighetens ägare har de mest varierande beteckningar för sina sysselsättningar: konrektor, hovslagare, hattmakare, råd- och handelsman, handelsbokhållare, bataljonsläkare, vice kronobefallningsman, kammarrättsråd, landskamrer, överste, änkefru överstinna, löjtnant, stadsinnevånare, hamnkapten, snickare, skräddarmästare, änkefru.

Fastigheten var länge känd som *Haggströmska gården*, efter skräddarmästaren Anders Gustaf Haggström, hans hustru och arvingar som var fastighetsägare 1898–1943.

Piteå-Tidningen hade sina lokaler i huset på 1910- och 1920-talen. I senare tid har funnits butiker och kontor i bottenvåningen och bostäder i övervåningen. Mot innergården finns en veranda i två våningar.

Falken 14, f.d. Konsthallen

Tidigare Falken 69. Härrör från 1700-talet. En första tillbyggnad mot gården uppfördes troligen på 1790-talet. Den revs och ersattes med en ny 1982. Har genom åren inrymt butik, såväl som konsthall. I senare tid en del av kulturhuset Krokodil. Numera restaurang.

Falken 15, f.d. Krokodil

Tidigare Falken 69. Uppförd under 1820-talet. Har varit frikyrka, bokhandel och i senare tid en del av kulturhuset Krokodil. Numera restaurang.

Stadsvapnet 6, f.d. Residensgården

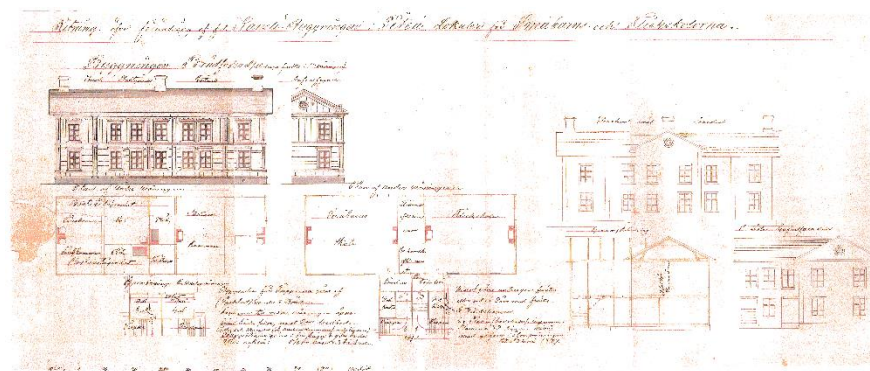

Stadsvapnet 6 mot Prästgårdsgatan.
Piteå museums bildarkiv.

På tomten nedanför landshövdingens residens, mot Prästgårdsgatan, ligger en flygelbyggnad som utgjorde länsstyrelsens kansli, flera uthus samt en inhägnad kryddgård. Den byggdes på 1830-talet under landshövding Carl Sparres tid. Det är en timrad byggnad som från början hade sex inredda rum och en oinredd vindsvåning. 1877 påbyggdes huset med en våning och mot gården ett trapphus. Den fick nya fönster och kläddes med en klassicerande locklistpanel, med

våningsband och pilastrar som indelade fasaden. 1934 moderniserades byggnaden och nya fönster sattes in. Trapphuset revs och interiör trappa tillkom.

Byggnaden användes som länskansli fram till 1856 då Länsstyrelsen flyttade till Luleå. Efter påbyggnaden 1877 inrättades småbarnsskola och flickskola på den övre våningen. På bottenvåningen fanns två bostadslägenheter. På 1930-talet flyttade arbetsförmedlingen in, vars expedition hade separata entréer och väntrum för kvinnor och män. I nedre plan fanns folkbibliotek och i övre plan en föreläsningssal. Biblioteket fanns kvar till 1970-talets början. Under 1970-talet var huset fritidsgård och kallades Ladan. Därefter har den haft inrymt fler olika verksamheter och kontor för ideella föreningar. Under 2010-talet har kvarteret åter fått en stor grönyta och namnet Residensgården har återtagits för parkområdet.

Ritning i Centralarkivet, Piteå kommun.

Rådhusstorget: Områdesbeskrivning

KARAKTÄRSDRAG	HISTORISK BERÄTTELSE	UTTRYCK FÖR KULTURMILJÖN
Områdets sammanhang i helhetsmiljön		
<p>Stadsområde beläget vid Piteälvens utlopp i Bottenviken. Tidigare en ö orienterad i nordvästlig – sydöstlig riktning. Har genom landhöjningen kommit att växa ihop med fastlandet mot väster och norr. Mot öster tecknas öns konturer fortfarande av en kanal som skiljer stadsområdet från Pitholmen. Mot sydväst det förra hamnområdet, som uppgrundats och fyllts ut. Längre ut finns öppet vatten och farleden ligger väl skyddad av omgivande landområden.</p>	<p>Piteå stad tillkom som en del av stormaktstidens nationsbygge. Under det sena 1500-talet och det tidiga 1600-talet anlades en mängd städer i det svenska riket som sträckte sig runt stora delar av Bottenviken och Östersjön. Stadsgrundningarna kan ses som uttryck för stormaktstidens vilja att bygga ett stadsväsende som syftade till att reglera handeln för att generera inkomster till kronans krig i Europa. Staden Piteå visar på att det särskilt efter 1650 även var viktigt att förse nationen med representativa städer av hög arkitektonisk kvalitet.</p>	<p><i>Hela samhällets fysiska gestalt</i> bidrar till berättelsen om ett större internationellt och nationellt historiskt sammanhang och åskådliggör därmed en regional och lokal aspekt av landets tidigmoderna historia.</p> <p><i>Kanalens sträckning</i> illustrerar att stadsområdet tidigare var en ö.</p>
	<p>Piteå fick stadsprivilegier 1621. Den första staden anlades vid kyrkplatsen i Öjebyn som hade anor från 1400-talet, då stadsplatsen flyttades hit från Gamla Kyrkbyn, där den första centralplatsen anlades på 1300-talet.</p>	<p><i>Staden har ett kontinuitetsvärde</i> som ett led i en kedja av flyttningar av socknens centralplats. Den startade i Gamla Kyrkbyn, flyttade sedan till Öjebyn, därefter till Piteå. När hamnen flyttade till Haraholmen 1983, togs det senaste steget i flyttkedjan.</p> <p>Processen har under 1600-talet paralleller i flera andra norrlandsstäders historia. Orsaken är att landhöjningen är som störst längs Bottenvikskusten. Även Sundsvall, Umeå och Luleå har därför flyttats</p>

		till lägen närmare kusten. Flyttningsprocessen illustrerar därmed ett regionalt särdrag i landets stadshistoria.
	Efter att en brand ödelagt staden 1666 flyttades den till Hagggholmen. Landhöjningen hade då medfört uppgrundningar som försvårade sjöfarten i Öjebyn och Hagggholmen erbjöd bättre hamnförhållanden.	<i>Samhällets placering på Hagggholmen</i> som ett resultat av den historiska process som togs sin början när den gamla staden brann.
		<i>Hamnens skyddade läge. Längst ut till vänster Lövholmen. Södra hamnområdet är idag ett grönstråk i staden. Det skärs av från stadsområdet av järnvägen och Timmerleden som löper mellan staden och vattnet. Foto Lennart Lundquist.</i>
	Den mark där stadsplanen stakades ut 1667 var en skogbevuxen ö som kallades Hagggholmen. Redan på 1580-talet hade Hagggholmen övervägts som stadsplats när de första städerna i övre Norrland planerades. Stadens läge i landskapet kan dels förklaras utifrån tidens näringsverksamhet, dels utifrån dess stadsplaneringsidéer.	<i>Stadens läge i landskapet</i> som vittnar om <ul style="list-style-type: none"> • att förutsättningarna för de svenska stadsgrundningarna främst var handeln och skatteuppbörden. Stadens läge kan därmed ses som ett uttryck för den svenska statens maktutövning i området. • att läget valdes utifrån stadsbyggnadsidéer som gick tillbaka till antiken och förmedlats

	<p>På ön fanns goda hamnförhållanden i ett skyddat läge och bra förutsättningar för att upprätta tullar och tullstaket. För kronan var det viktigt att handeln styrdes till en plats där den kunde kontrolleras och förtullas.</p> <p>Läget var noggrant utvalt under påverkan av renässansens stadsplaneringskonst som förmedlades till Sverige från Europa, särskilt Italien, Nederländerna och Tyskland. Idéer kring hur städer skulle placeras för att tillvarata soliga och skyddade lägen härstammade från antiken, från den romerske arkitekten Vitruvius.</p>	<p>till Sverige via renässansens Europa. Det visar därmed på det internationella inflytandet på tidens stadsplanering.</p>
	<p>Genom landhöjningens inverkan uppgrundades sundet. Omkring 1860 gjordes utfyllnader av sundet, kajer byggdes och Strömsundet övergick till att bli kanal.</p> <p>Sundskanalen som skilde stadsön från fastlandet igenfylldes slutligen 1926. Staden fick då en ny huvudgata, Sundsgatan som följer den gamla kanalens sträckning.</p>	<p><i>Sundsgatans och kanalens sträckning</i> som visar att Hagggholmen en gång var en ö som genom landhöjningens inverkan vuxit samman med fastlandet och beskriver det tidigare sundets och senare kanalens utsträckning i landskapet.</p>
	<p>Hagggholmen fick tidigt broförbindelse med fastlandet, men den första bron förstördes redan 1670 vid en vårflood. Den sista Kyrkbron revs 1954. I detta område låg också den norra tullen.</p> <p>När stadsplanen på Hagggholmen var färdigbyggd utökades staden genom att en plan för anläggandet av förstaden Norrmalm fastställdes 1783.</p>	<p><i>Gatunamnet Kyrkbrogatan och siktlinjen mot Norrmalmstorg</i> bär på berättelsen om kommunikationerna mellan stadens olika delar och stadens broar från olika tider som ledde över till fastlandet där kyrkan var belägen.</p>

KARAKTÄRSDRAG	HISTORISK BERÄTTELSE	UTTRYCK FÖR KULTURMILJÖN
Områdets innehåll i stort		
<p>Området för den första stadsplanen med gatunät, kvarter och torget, som numera kallas Rådhusorget.</p>	<p>Stadsplanen ritades sannolikt av landets främste arkitekt Nicodemus Tessin den äldre, på kronans uppdrag. Eftersom platsen var tidigare obebyggd fanns ingen tidigare bebyggelse att ta hänsyn till och därför kunde arkitekten ta platsen i anspråk med en helhetsgestaltning.</p> <p>Anläggningsplanen är inte bevarad, men en uppmättningsritning av Jonas Gedda finns i Lantmäteriets arkiv. Gedda var den som på landshövdingen Johan Graans order stakade ut planen 1667.</p>	<p><i>Stadsplanen och dess tillkomst</i> bidrar till förståelsen av hur stadsplaneringsprocessen i landet gick till och vilka ambitioner kronan hade med stadsväsendet. Att en småstad i övre Norrland som Piteå fick en stadsplan av så hög arkitektonisk kvalitet, visar på att kronan inte enbart såg till ekonomiska och politiska skäl, utan att det också fanns en estetisk ambition. Detta måste förstas utifrån den unga stormaktens ambition att manifestera sin ställning i ett europeiskt perspektiv.</p> <p><i>Stadsplanen</i> har ett arkitektoniskt och ett arkitekturhistoriskt värde genom dess gestaltnings höga kvalitet, som ger den en särskild ställning i svensk stadsplaneringshistoria, samt genom dess förmodade upphovsman, Tessin d.ä.</p> <p><i>Stadsområdets fysiska struktur</i> har sin historiska förklaring i tidens internationellt orienterade stadsplaneringskonst.</p>

KARAKTÄRSDRAG	HISTORISK BERÄTTELSE	UTTRYCK FÖR KULTURMILJÖN
Topografi och torg		
<p>Området är beläget på en moränhöjd där marken sluttar ned mot sjösidan.</p> <p>Torget är beläget på Häggholmens högsta punkt. Det är ett kvadratisk s.k. hörnslutet torg som bildas genom inskränningar i fyra kvarter.</p>	<p>Torget i staden bryter mot stadsplanens symmetri genom att det inte är placerat i stadens mitt. Istället har planarkitekten utnyttjat höjdskillnaderna i terrängen för att ge torget ett monumentalt uttryck.</p> <p>På moränhöjdens högsta punkt anlades ett torg, som genom utskärningar i fyra kvarter bildade en kvadratisk yta, där gatorna korsades i mitten. När tomterna runt torget bebyggdes blev torget en samlingspunkt som gestaltats som ett slutet rum i staden.</p> <p>Det slutna torget gav staden den prägel av monumentalitet, symmetri och harmoni som eftersträvades i den samtida stadsplanekonsten och hade sina rötter i antiken, så som den uppfattades av den europeiska renässansen.</p> <p>Det hörnslutna torget har sina rötter i den romerska antiken, där den förekommer i den antike romerske arkitekten Vitruvius skrifter. För renässansens arkitekturteoretiker blev det kvadratiske hörnslutna torget en idealtyp: ett geometriskt rent rum, karakteriserat av centralitet och mittaxlar, väl proportionerat i förhållande till den omgivande rutnätsstaden.</p>	<p><i>Torget plats på holmens högsta plats</i></p> <p>visar på kronans och arkitektens vilja att ge staden en monumental gestaltning i enlighet med den samtida stadsplanekonsten med rötter i den europeiska renässansen.</p> <p><i>Torget gestaltning</i></p> <p>som ett så kallat hörnslutet torg är en idealtyp, med rötter i romersk antik och renässansarkitektur. Typen var ofta använd i både svensk och internationell stadsplanering under flera århundraden. Idag ett av endast två bevarade i Sverige från 1600-talet. Det andra är Stora Torget i Uppsala. Dessa två är de enda bevarade i Nordeuropa och därmed av viss betydelse även för den internationella arkitekturhistorien.</p>

<p>Topografin påverkar området så att hela torget sluttar ner mot sydost. Detta påverkar bebyggelsen genom att vissa tomter ligger i sluttande terräng. Det gäller framför allt Rådhuset och Trivialskolan. Dessa två byggnader ligger på varsin sida av Storgatan och bildar fond mot torget, vända mot solsidan i sydost.</p> <p>Den förnämsta byggnaden Rådhuset ligger högt och har med anledning av höjdskillnaden en sluttande grund. Även Trivialskolan är påverkad av terrängen.</p>	<p>Motivet med tvillingbyggnader som bildar fond mot torget är en del av torgets gestaltning. Det är ett av den italienska barockens stildrag och i Piteå intressant som tidsmarkör.</p> <p>Det mest kända exemplet på tvillingbyggnader som fondmotiv är arkitekten Carlo Rainaldis tvillingkyrkor vid Piazza del Popolo i Rom från 1660-talet. Arkitekten Nicodemus Tessin den äldre använde idén med tvillingbyggnader i en stadsplan för Arensburg redan 1652, åtta år innan den förverkligades i Rom.</p> <p>Rådhusets och Trivialskolans placeringar sida vid sida illustrerar en hierarkisk uppställning av byggnaderna runt torget. Rådhuset dominerar torget genom sin storlek, men även genom sin placering.</p> <p>Rådhuset intar den förnämsta platsen. En av de stadsbyggnadsidéer som kommer till uttryck exempelvis genom Sueciaverket, och som gick tillbaka ända till medeltiden, var att varje stad skulle ha ett rådhus som höjde sig över resten av staden.</p>	<p><i>Tvillingbyggnaderna vid torget</i> är arkitekturhistoriskt intressanta som ett av den romerska barockens stildrag och tidsmarkör.</p> <p><i>Rådhuset och Trivialskolans placeringar</i> har kontinuitet från 1600-talet. Placeringarna åskådliggör deras ställning som stadens enda två offentliga byggnader och markerar därmed en hierarki bland torgets byggnader.</p> <p><i>Rådhusets dominans i stadsbilden</i> som ett uttryck för europeiska stadsbyggnadsidéer.</p>
	<p>Sedan 1918 reses varje år en julgran på torget.</p>	<p><i>Torget julgran</i> illustrerar en mer än hundraårig tradition.</p>

KARAKTÄRSDRAG	HISTORISK BERÄTTELSE	UTTRYCK FÖR KULTURMILJÖN
Gatu-, kvarters- och tomtstruktur		
<p>Det tidigaste staden omfattar det område som avgränsas av de nuvarande gatorna Västergatan, Sundsgatan, Trädgårdsgatan och Hamngatan.</p> <p>I den västra delen av är gatu- och kvartersstrukturen till stora delar bevarad. I den östra har kvarteren slagits samman till större kvarter när zonområdet byggdes på 1970-talet, så denna del har en helt annan struktur.</p>	<p>Stadsplanen lades ut som en rektangulär figur över hela Håggholmens längd. En lång huvudgata i mitten korsades av fyra korta tvärgator.</p> <p>Gatorna var åtta alnar breda och tecknade ett rätvinkligt rutnät som avgränsade tio rektangulära kvarter med dubbla tomtrader, väl proportionerade i förhållande till staden.</p> <p>Rutnätsplanen har sitt ursprung i den antika, romerska stadsplaneringen som upptogs av de italienska och nederländska renässansteoretikerna som förmedlade motivet till svensk stadsplanering under 1600-talet.</p> <p>Rutnätsmönstret är karakteristiskt för svenska städer under flera århundraden. Motivet med en rektangulär stadsplan och rätvinkligt gatunät kan särskilt hänföras till den nederländske arkitekturhistorikern Simon Stevin.</p>	<p><i>Den rätvinkliga rutnätsplanen med lika breda gator och väl proportionerade rektangulära kvarter härrör från den första stadsplanen. Gatu-, kvarter- och tomtstruktur är bärande värden som de äldsta bevarade dragen av stadsplanen.</i></p> <p><i>Stadsplanemönstret är av arkitekturhistoriskt intresse som ett tydligt exempel på hur ett antikt stadsbyggnadsmotiv via renässansteoretikerna upptogs i svensk stadsplanering på 1600-talet.</i></p>
<p>På torget korsas två gator, Storgatan och Kyrkbrogatan.</p>	<p>Trots att gatorna var lika breda, fanns samtidigt en tydlig hierarkisk struktur: Den långa gatan, nu Storgatan, är fortfarande stadens huvudgata och den korsas på torget av Kyrkbrogatan. Denna var stadens andra huvudgata. Denna var vägen in till staden och vid den byggdes stadens viktigaste bro.</p>	<p><i>Huvudgatorna som korsas på torget är av arkitekturhistoriskt intresse och berättar om stormaktstidens stadsplaneringskonst, som influerades av antika stadsbyggnadsmotiv.</i></p>

	Storgatan och Kyrkbrogatan kan läsas som en tolkning av det romerska antika stadsbyggnadsmotivet med två huvudgator som möts vid stadens forum, cardo (löpte vanligen i nord-sydlig riktning) och decumanus (i väst-östlig riktning). Motivet med två gator som korsas på torget går tillbaka till den romerska antikens stadsbyggnadskonst.	
--	--	--

KARAKTÄRSDRAG	HISTORISK BERÄTTELSE	UTTRYCK FÖR KULTURMILJÖN
Bebyggelsens form, innehåll och karaktär		
Bebyggelsen runt torget är en småskalig trähusbebyggelse med hus om högst två och en halv våning. Flera av byggnaderna hör till stadens äldsta.	<p>Staden bebyggdes med låg, knuttimrad träbebyggelse. Den plundrades av ryssar 1716 under det Stora Nordiska kriget och brändes ned helt 1721. Efter branden byggdes staden upp igen efter samma plan och i timmerbyggnadsteknik.</p> <p>Timmerbyggnadstekniken var en bidragande orsak till stadens enhetlighet. Timmerstockens längd och tjocklek blev bestämmande för husets volym, skala och indelning av fasaderna.</p>	<p><i>Trästädsbebyggelsen</i> har kontinuitet sedan stadens tillkomst. I ett internationellt perspektiv är stadens trähusbebyggelse värdefull som ett kvarvarande exempel på den nordiska trästaden, en bebyggelse typ som i ett europeiskt perspektiv ersatts av stenstaden.</p> <p><i>Trähusens skala, volym och fasadindelning</i> som en följd av timmerhusets byggnadsteknik.</p>

	<p>Kvarteren med dubbla tomtrader medverkade till ett särskilt bebyggelsemönster. Vid tomtgränsen mot gatan placerades bostadshuset med ingången in mot gårdsplanen. Ekonomibygnaderna intog en mer undanskymd placering på innergården.</p>	<p><i>Bebyggelsemönstret</i> med gårdsbildningar med bostadshus mot gatan och ekonomibebyggelse på innergårdar.</p>
	<p>Gaturummet blev därigenom ett representativt rum av sluten karaktär. Gårdsplanen fick mer karaktär av privat rum. Det som eftersträvades i var en obruten gatulinje och siluett, med lika höga hus i gatulivet.</p> <p>Två av de kvarvarande byggnaderna bröt mot idén att husen skulle placeras med långsidan i gatulinjen. Dessa gavelställda hus verkar från början ha varit butikspaviljonger.</p>	<p><i>Bebyggelsens relativt enhetliga gestaltning</i> vad gäller relation till torget med fasader i gatuliv, kvarter, skala, höjd, volym, proportioner, arkitektur och detaljer.</p>
<p>Arkitekturen kan karakteriseras som klassicerande panelarkitektur.</p>	<p>Den nuvarande bebyggelsen härrör till största delen från 1800-talet. Byggnaderna har behållit, eller med varierande resultat återställts till, den traditionella typ av klassicerande panelarkitektur som var kännetecknande för särskilt första hälften av 1800-talet.</p> <p>Arkitekturen fick sin gestaltning genom att timmerhusen brädfodrades och försågs med paneler som efterliknade stenhusets gestaltning. De förnämsta gårdarna fick påkostade paneler där knutarna kläddes in som pilastrar och väggytorna fick släta paneler. Stildrag och detaljer i arkitekturen hämtades från empires formspråk. Rådhuset och Ulven 6 har bevarat originalpaneler av en typ som i Norrbotten finns representerad i</p>	<p><i>Panelarkitekturen i timmerhusets skala</i> är av arkitektur- och bebyggelsehistoriskt värde och representerar den arkitektur som var karakteristisk för den första delen av 1800-talet i landet.</p> <p><i>Rådhusets och Ulvens 6 panelarkitektur</i> är arkitekturhistoriskt intressanta som utlöpare av den finsk-ryska träempiren.</p>

	Piteå, Luleå och Haparanda. Dessa har särskilda stildrag som är inspirerade från Finland och karakteriseras som finsk-rysk träempir.	
Innehållet är blandat, där finns offentliga verksamheter (museum), restauranger, caféer och kontorslokaler. Alla byggnader, utom rådhuset, har bostäder i de övre våningarna.	Historiskt har två byggnader, Rådhuset och Trivialskolan varit offentliga representanter för staden respektive staten. Verksamheterna vid torget har genom århundradena haft en blandad karaktär, bostäder för stadens styrande och tjänstemän, de förnämsta handelsgårdarna, under 1900-talet främst caféer, restauranger och butiker.	<i>Torget</i> s blandade verksamheter som har kontinuitet från 1600-talet.

KARAKTÄRSDRAG	HISTORISK BERÄTTELSE	UTTRYCK FÖR KULTURMILJÖN
<p>6. Anläggningar och byggnader som är bärande för kulturmiljön</p>		<p><i>Foto Lennart Lundquist 2021.</i></p>
<p>Torget</p>	<p>Torget belades med smågatsten först på 1980-talet, men omnämns i riksintressebeskrivningen som ett uttryck för riksintresset: "torgets ålderdomliga markbehandling" (1997). Torgytan uppstyckades då i fyra delar som skiljdes åt av de asfalterade gatorna som korsades på torget.</p> <p>Den nuvarande beläggningen är formgiven av White arkitekter och lades 2021. Hela ytan har belagts med olikfärgad gatsten som indelar ytan i geometriska fält som markerar stadsplanemönstret. De fyra kvarter som bildar torget tecknas av ljusa kvadrater omgivna av mörkare band. Gatorna markeras av mörkare sten med ljusare band.</p>	<p><i>Torget</i> markbehandling som i sin nya gestaltning håller samman torgytan som en helhet samtidigt som den diskret markerar stadsplanens beståndsdelar av kvarter och gator samt tillför arkitektoniska och estetiska kvaliteter.</p> <p><i>Torget som del av fornlämning</i>, där kulturlager kan väntas påträffas från Piteå stads tidiga historia på platsen.</p> <p>L1993:2648 Stadslager, RAÄ-nummer: Piteå socken 226:1</p>
	<p>Under de första århundradena syntes vatten åt alla fyra håll när man stod mitt på torget.</p>	<p><i>Siktlinjerna genom stadens rutnät</i></p>

		är viktiga för förståelsen av den första stadsplanen och torgets läge.
Storgatan som gågata.	1961 tillkom Gågatan, som en av landets första bilfria shoppinggator. Gågator var då en ny, modern trend inom stadsplanering. Influenser kom från Tyskland och Canada.	<i>Gågatan</i> som en innovation som bidrog till handelns och turismens framgångar och Piteås anseende som sommarstad. Arkitekturhistoriskt intressant som ett tidigt svenskt exempel av den internationella trenden med bilfria shoppinggator.
För samtliga tomter runt torget finns ägarförteckningar från 1667 och genom hela historien.	Tomterna runt torget hör till de först bebyggda i staden. Bebyggelsen utplånades vid stadsbranden 1721. Av ägarförteckningarna kan ägarnas yrken och sociala tillhörighet utläsas. Här bodde de mest välbeställda handelsmännen och hantverkarna, många av dem var även rådmän. Husens byggnadshistorier är ofullständigt kända.	<i>Bebyggelsen</i> som berättar om att här bodde och verkade stadens mest framstående personer långt fram i tiden.
Stadsvapnet 6, f.d. Rådhuset Byggnadsminne sedan 1994.	Dagens rådhus är det tredje rådhuset på samma plats. Har sedan stadens tillkomst varit stadens viktigaste offentliga byggnad och varit säte för stadens styrelse och rättskipning ända in på 1900-talet. Som offentlig byggnad uppfördes den av arkitekt J.W. Gerss, Överintendentsämbetet, men byggdes av en lokal byggmästare på 1830-talet. När träpanelen uppsattes på 1850-talet fick den stildrag från den så kallade finsk-ryska träempiren, en panelarkitektur som är vanlig på andra sidan Bottenviken, men som i Sverige endast finns representerad i Piteå, Luleå och Haparanda.	<i>Rådhuset</i> har kontinuitetsvärde sedan stadens tillkomst på 1660-talet. <i>Arkitekturhistoriskt värdefull</i> som exempel på hur kronan genom Överintendentsämbetet styrde den arkitektoniska utformningen av landets offentliga byggnader och på hur byggnaden ändå fick regional prägel genom lokala byggmästare.

<p>Falken 10, f.d.Trivialskolan</p>		<p><i>Kontinuitetsvärde</i> från den gamla staden där övre Norrlands första "barnaskola" inrättades redan 1627.</p> <p><i>Stadshistoriskt värde</i> genom att den berättar om Piteås historiska roll som Norrlands nordligaste lärdomsstad.</p> <p><i>Socialhistoriskt värde</i> genom sin fortsatta användning som lärdomskola, flickskola och senare post, butik och café.</p> <p><i>Arkitekturhistoriskt värde</i> genom sina förändringar genom tiderna, i senare tid förändringen till funkisbyggnad och under 1980-talet genom återanpassningen till trähusstaden och torgmiljön.</p>
<p>Stadsvapnet 8 Stjärnan 13, f.d. Fiskförsäljningen Stjärnan 4 Ulven 6, f.d. Centrum Café Ulven 5 Ulven 9, f.d. Ernst Café Falken 3 Falken 14, f.d. Konsthallen Falken 15, f.d. Krokodil Stadsvapnet 6, f.d. Residensgården</p>		<p><i>Är samtliga kulturhistoriskt värdefulla som delar av torgmiljön, gränsande till torgmiljön och riksintresset.</i></p>

Bilaga: Piteås folkmängd

Källa: Sven Lilja, *Historisk tätortsstatistik, del 2: Städernas folkmängd och tillväxt. Sverige (med Finland) ca 1570–1810-tal*, Stockholm 1996. Lars Nilsson, *Historisk tätortsstatistik, del 1: Folkmängden i administrativa tätorter 1800–1970*, Stockholm 1992, *Statistisk årsbok 1914–1961*.

1930	3 206
1935	3 314
1940	4 170
1945	4 744
1950	5 438
1955	6 217
1960	7 122

Piteå stad år	Folkmängd
1650-talet	473
1690-talet	446
1730-talet	528
1770-talet	794
1810-talet	742
1800	831
1810	634
1820	966
1830	1 216
1840	1 172
1850	1 405
1860	1 554
1870	1 800
1880	2 337
1890	2 691
1900	2 655
1915	2 526
1920	2 902
1925	3 139

Källor och litteratur i urval

Otryckta källor

Antikvarisk-Topografiska arkivet, Stockholm

Handlingar angående Piteås bebyggelse i Riksantikvarieämbetets och Kungl. Byggnadsstyrelsens arkiv.

Centralarkivet, Piteå kommun

Bevarandeplan för Piteå stadskärna: Remisshandling, Piteå: NAB konsult 1980.

Bevarandeplan för Piteå stadskärna (plankarta antagen av kommunfullmäktige 1980).

Piteå generalplan: Stadsbygden, antagen av kommunfullmäktige, 30.11 1978, NAB konsult – planavdelningen.

PM Inventering i Piteå 1973–74, Piteå: NAB 1974.

Översiktsplan för Piteå kommun, antagen av kommunfullmäktige 1990.11.19 § 276.

Äldre detaljplaner samt kommunala protokoll m.m.

Norrbottens museum arkiv, Luleå

Handlingar angående Piteås bebyggelse.

Piteå museums arkiv och bibliotek, Piteå

Handlingar angående Piteås bebyggelse.

Elmén, Anna 1987. *Länsresidenset i Luleå – en byggnadsdokumentation, otryckt rapport.*

Elmén Berg, Anna & Granström, Majlis 1992.

Inventeringsrapport, Norrmalm, otryckt rapport.

Digitala källor

Länsstyrelsen i Norrbotten: Norrbottens kulturmiljöprogram

<https://www.lansstyrelsen.se/norrbotten/tjanster/publikationer/norrbottens-kulturmiljoprogram.html>

Husera: Kulturmiljöer i Piteå

<https://webgis.it.pitea.se/husera/> (2023-02-22)

Piteå kommun: Piteå kommunkarta med gällande detaljplaner

[Kommunkarta \(pitea.se\)](https://www.pitea.se/kommunkarta)

Piteå museum:

[Rapport-Svartostaden-slutversion.pdf \(piteamuseum.nu\)](https://www.piteamuseum.nu/rapport-svartostaden-slutversion.pdf)

Tryckta källor och litteratur i urval

Andrén, Erik 1935. "Småstadens borgargård: Ett forskningsobjekt i Norrbotten och andra svenska städer", *Norrbotten*.

Axelsson, Alfhild 1967. *Så var det en gång i Piteå: I kretsen av köpmän och borgare 1848–1888*.

Bengtsson, Marcus & Duvensjö, Erica 2018. "Att skrapa fram en historia – Piteå Rådhusorg", *Piteå museum. Årsbok*.

Bengtsson, Rickard 1998. *Bakom stadens hank och stör: Tullstugor, portar och bommar i svenska städer 1622–1810*.

Berggren, Åke 1987. "Gammal bebyggelse i kvarteret Stjärnan" *Piteabygdens fornminnesförenings årsskrift*.

Berggren, Åke 1998. "Rådhusorget – Piteås centrum i trehundra år", *Norrbotten*.

Berggren, Åke 2008. *Livet i staden: Människor och miljöer i gamla Piteåkvarter*.

Berggren, Åke 2017. "När Piteå stad flyttades från Öjebyn", *Piteå museum. Årsbok*.

Berggren, Åke 2018. "När Piteå blev residensstad i Norrbottens län", *Piteå museum. Årsbok*.

Bygdén, Artur 1943. "Om originalteckningarna till Sveciaverkets kopparstick över Norrbottens städer", *Norrbotten*.

Bäck, Mattias 2015. "Stadsarkeologi i Norrland – varför inte?", *Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 70*.

Elmén Berg, Anna 1995. "Piteå: Stadsplan och arkitektur." *Norrländsk uppslagsbok* bd 3.

Elmén Berg, Anna 2000. *Trästad Piteå*.

Elmén Berg, Anna & Sjöholm, Jennie 2020. "Trästad Piteå – Riksintresset som (nästan) försvann", *Piteå museum. Årsbok* (med käll- och litteraturförteckning).

Elmén Berg, Anna 2023. "Stadsplanen över Piteå från 1667: Ett verk av lokalt eller internationellt intresse?" *Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 84* (under utgivning, med käll- och litteraturförteckning).

Gardberg, C.J. 1964. "Städer i trä", *Arkitektur*.

Gütlein, Anna 1999. "Rådhuset – en byggnadshistorisk beskrivning av Piteås enda byggnadsminne", *Piteå museum. Årsbok*.

Hammarlund, Sven 1952. "Två klassicistiska norrbottenstorg", *Norrbotten*.

Holmbäck, Åke & Wessén, Elias 1966. *Magnus Erikssons stadslag*.

Hülphers, Abraham Abrahamsson 1758. *Dagbok öfwer en resa genom Norrland*, utgiven 1978.

Hülphers, Abraham Abrahamsson 1797. *Samlingar till en beskrifning öfwer Norrland. Femte samlingen II bandet om Westerbottens städer*.

Johansson, Bengt O.H. 1997. *Den stora stadsomvandlingen: Erfarenheter från ett kulturmord*.

Lilja, Sven 1996. *Historisk tätortsstatistik, del 2: Städernas folkmängd och tillväxt. Sverige (med Finland) ca 1570–1810-tal*.

Lundequist, Jerker 1970. *Piteå, Luleå och Haparanda: Kommunal målsättning i bevarandefrågor, Den nordiska trästaden*.

Lundmark, Lennart 2006. "Rennäringens historiska gränslinjer", SOU 2006:14, *Samernas sedvanemarker: Betänkande av Gränsdragningskommissionen för renskötselområdet*.

Nilsson, Lars 1992. *Historisk tätortsstatistik, del 1: Folkmängden i administrativa tätorter 1800–1970*.

Nisser, Marie 1970. "Stadsplanering i det svenska riket 1700–1809", *Sju uppsatser i svensk arkitekturhistoria*.

Odenocrants, Reinhold 1943. "Renässanstorg i Norrbotten", *Norrbottens Allehanda 7 april*.

"Piteå genom tiderna" 1949. I *Svenska stadsmonografier: Luleå, Piteå, Haparanda, Boden, Kiruna*, (red. Paul Harnesk).

Riksintressanta kulturmiljöer i Sverige: Förteckning. Underlag för tillämpning av naturresurslagen 2 kap 6 §, 1990.

Rentzhog, Sten 1967. *Stad i trä: Panelarkitekturen. Ett skede i den svenska småstadens byggnadshistoria*.

Räftegård, Johannes 2015. "Trähusbeståndet i centrala Piteå – en fallstudie av kvarteret Stadsvapnet", i *Bottniska trästäder*, (red. Peter Ehrström och Madeleine Eriksson).

Rätt tätt: En idéskrift om förtätning av städer och orter 2016.

Sjöholm, Jennie & Elmén Berg, Anna 2022. "Norrbottens riksintressemiljöer i förändring: Stadsmiljöerna Piteå, Svartöstad, Malmberget-Koskullskulle och Kiruna 1970–2020", *Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 82*.

Statistisk årsbok 1914–1961.

Steckzén, Birger 1921. *Minnesskrift till Piteå stads 300-årsjubileum*.

Westerlund, Ingegerd & Berggren, Åke 2013–2016. *Bevarade ögonblick: Fotografier av Piteå under 150 år*, del 1–4.

Westerlund, Uno 2019. *Piteås historia: Om stadens styrelse, handel, industri och kultur under 400 år*.

Åkerlund, Thomas E:son 1995. "På samhällets skuggsida – fästningsfånge Johan Jacob Byström", *Årsbok Piteå museum*.

Slutnoter

¹ Som ett av fyra riksintressen i Norrbotten har Piteå ägnats en studie i forskningsprojektet *Kulturarvisering vid strukturella omvandlingar av kulturmiljöer*, som bedrivits vid Luleå tekniska universitet och Piteå museum, med medel från Riksantikvarieämbetet. En artikel om Piteå har publicerats: "Trästadens Piteå – Riksintresset som (nästan) försvann", *Piteå museum årsbok 2020*, av Anna Elmén Berg och Jennie Sjöholm. Delar av denna text är hämtade från denna artikel. I projektet har även publicerats artikeln "Norrbottens riksintressemiljöer i förändring: Stadsmiljöerna i Piteå, Svartösten, Malmberget-Koskullskulle och Kiruna 1970–2020, *Bebyggelsehistorisk tidskrift 82/2022*. Båda artiklarna har utförliga källhänvisningar.

² För stadsplanens och torgets tillkomst och gestaltning, se Elmén Berg 2023 samt där anförd litteratur.

³ Odenocrants 1943 skrev "Norrbotten" med ett anakronistiskt begrepp. Norrbotten som län tillkom först 1810.

⁴ Elmén Berg & Sjöholm 2020.

⁵ Handlingar angående Piteå från 1979, Antikvarisk-Topografiska arkivet.

⁶ Elmén Berg & Sjöholm 2020.

⁷ Om riksintressets bakgrund i den fysiska riksplaneringen, riksintresseurval, översyn och värdetexter, se Sjöholm & Elmén Berg 2022.

⁸ Skrivelse från Länsstyrelsen i Norrbottens län 1990-02-12, från Riksantikvarieämbetet till Länsstyrelsen i Norrbottens län, 1990-05-02, Ämbetsarkivet, ATA. *Riksintressanta kulturmiljöer i Sverige: Förteckning. Underlag för tillämpning av naturresurslagen 2 kap 6 §*, Riksantikvarieämbetet: Almqvist & Wiksell 1990.

⁹ *Nationalencyklopedien*, uppslagsord "riksintressen".

¹⁰ Elmén Berg & Sjöholm 2020.

¹¹ <https://www.raa.se/aktuellt/aktuella-fragor/regeringsuppdrag/se-over-kriterierna-for-och-anspraken-pa-omraden-av-riksintresse/fortydligade-kriterier-for-riksintresseansprak-for-kulturmiljovarden/>, 2022-01-04. Det sistnämnda kriteriet är öppet formulerat inför framtiden, men i dagsläget är det enbart UNESCO:s konvention om världsarv som är ett sådant åtagande.

¹² *Riktlinjer för bebyggelsen Piteå centrum, Häggholmen*. Antagen av kommunfullmäktige 2012-06-25 § 109.

¹³ *ÖP2030: Översiktsplan för Piteå: Förslag till planstrategi, samrådshandling 2015; Planeringsunderlag, samrådshandling 2015; Konsekvenser, samrådshandling 2015*. Planen antogs av kommunfullmäktige 12 december 2016.

¹⁴ *ÖP2030, Planstrategi*, s. 17.

<https://www.pitea.se/contentassets/6f858eaa9359447e8f1e83c286bd591e/01-oversiktsplan-planstrategi.pdf>

¹⁵ *ÖP2030, Planstrategi*, s. 18.

<https://www.pitea.se/contentassets/6f858eaa9359447e8f1e83c286bd591e/01-oversiktsplan-planstrategi.pdf>

¹⁶ *ÖP2030, Planstrategi*, s. 23.

¹⁷ *Stadsmiljöprogram för Piteås stadskärna*, hämtad 2020-02-12,

<https://www.pitea.se/Invanare/Boende-miljo/Planer-och-fysisk-planering/stadsmiljoprogram/>. Stadsmiljöprogrammet är i skrivande stund inte antaget.

¹⁸ Planen antogs av kommunfullmäktige 2020-05-18. Plan D2102, Granskningshandling: Planbeskrivning Detaljplan för Del av Stadsön 2:1, Rådhusorget. Piteå kommun: Ramböll Sverige AB, Luleå, 2019-11-25.

¹⁹ PM Inventering i Piteå 1973–74; Plan DC0005, Centrala Piteå, Kv Falken m.m, beslutsdatum 2005-10-04, samt Kulturhistoriskt kvalitetsprogram för kvarteret Falken, bilaga till detaljplan, beslutsdatum 2005-10-04.

²⁰ Färgprogram för Piteå Rådhusorg. Framtagande av färgprogram för Piteå Rådhusorg, Norrbottens museum 2017, *Sammanställning och bedömning av kulturmiljö, tillhörande detaljplan för del av Stadsön 2:1, Rådhusorget, Piteå kommun, Norrbottens län* (se även Duvensjö & Bengtsson 2018). Ramböll Sverige AB 2019.

²¹ Länsstyrelsens beslut 1994-02-04, handlingar om byggnadsminnesförklaringen i Piteå museums arkiv.

²² Elmén Berg & Sjöholm 2020.

²³ Berggren 2017. Planen är ritad med penna och akvarell och finns i Lantmäteriets centralarkiv, Riksarkivet.

---

²⁴ Elmén Berg, manus under utgivning våren 2023.
²⁵ Holmbäck & Wessén 1966, s. XIII, XV, LX, s. 3 f.
²⁶ Holmbäck & Wessén 1966, s. 87 f.
²⁷ Westerlund s. 66.
²⁸ Westerlund s. 65–70, Steckzén 1921, s. 75–80.
²⁹ Westerlund s. 70 ff.
³⁰ Elmén Berg, manus under utgivning.
³¹ Westerlund s. 74 ff.
³² Bygdén 1943.
³³ Westerlund 2019, s. 81.
³⁴ Westerlund 2019, s. 82.
³⁵ Lundmark 2006, s. 148 f.
³⁶ Westerlund 2019, s. 101 f., 106 f.
³⁷ Åkerlund 1995, s. 67.
³⁸ Hülphers 1758, utg. 1978, s. 94 f.
³⁹ Hülphers 1797.
⁴⁰ Hülphers 1779, s.
⁴¹ Westerlund 2019, s. 110, Bengtsson 1998.
⁴² Westerlund 2019, s. 159 ff.
⁴³ Nisser 1970, s. 115.
⁴⁴ Nisser 1970, Elmén Berg & Granström 1992, Berggren 2008, Westerlund 2019, s. 204 ff.
⁴⁵ Berggren 2008.
⁴⁶ Andrén 1935, s. 41.
⁴⁷ Berggren 2018, s. 78–83, Westerlund 2019, s. 226.
⁴⁸ Gardberg 1964, s. 210, Rentzhog 1967, s. 14.
⁴⁹ Sjöholm & Elmén Berg 2022, s. 9.
⁵⁰ Handlingar angående Piteå från 1940-talet, Antikvarisk-Topografiska arkivet. Diskussionerna med myndigheterna i Piteå aktualiserade frågan om arkitektkompetens som kunde bistå byggnadsnämnderna. Lokalt efterfrågades möjligheten av att anställa distriktsarkitekter. Problemet hade aktualiserats i landet genom 1931 års byggnadsstadga och riksmyndigheterna konstaterade att det var svårt att få arkitekter att bosätta sig i norrlandsstäderna, men att det var viktigt ”för en sund bebyggelseutveckling under hänsynstagande såväl till den karaktäristiska ortstraditionen som till moderna utvecklingsbehov”. Samråden med de lokala myndigheterna resulterade också i att Kungl. Byggnadsstyrelsen i oktober 1944 gjorde en skrivelse till samtliga länsarkitekter,

där dessa uppmärksammades på att det ankom på byggnadsnämnderna att vaka över att värdefulla byggnader inte förvanskades och att nyttillkomna byggnader anpassades. Det inskräpades att byggnadsnämnderna skulle inhämta byggnadsstyrelsens yttranden i sådana fall och att det när nämnden saknade sakkunniga biträden var länsarkitekternas ansvar att uppmärksamma nämnderna och göra anmälningar till byggnadsstyrelsen.

⁵¹ Skrivelse av Bertil Berthelson, 20 mars 1943, Antikvarisk-Topografiska arkivet.

⁵² Odencrantz 1943.

⁵³ Skrivelse av Bertil Berthelson, 20 mars 1943, Antikvarisk-Topografiska arkivet.

⁵⁴ Storgatan i Piteå tävlar med Kullagatan i Helsingborg om att vara den första gågatan i Sverige. Vem som var först beror på hur ”först” definieras. Om man räknar den första provisoriska avstängningen som gjordes den 11 augusti 1961, så var Piteå först. Om man däremot räknar med att den avstängning som gjordes av Kullagatan den 1 oktober 1961 var permanent, så var Helsingborg först. Handlingar i Centralarkivet, Piteå kommun och Piteå museums arkiv. [Gågatan i Piteå - Pitea museum](#)

⁵⁵ Elmén Berg & Sjöholm 2020.

⁵⁶ Elmén Berg & Sjöholm 2020.

⁵⁷ Elmén Berg & Sjöholm 2020.

⁵⁸ Planer i Piteå kommuns centralarkiv, gällande planer finns även på kommunens hemsida.

<https://webgis.it.pitea.se/website/kommunkarta/default.asp?ext=787706:7252237:814259:7264877&lyr=6>

⁵⁹ Plan för Centrala Piteå Kv Falken m.m. beslutsdatum 1980-06-23.

⁶⁰ Berggren 1987.

⁶¹ Plan DB0027, beslutsdatum 1986-09-05 samt DB0034, beslutsdatum 1987-11-12.

⁶² Plan för Centrala Piteå Kv Falken mm, beslutsdatum 1980-06-23.

⁶³ Plan för Centrala Piteå kv Falken mm, beslutsdatum 1980-06-23, Plan D0100, beslutsdatum 1988-10-10 samt DB0024, beslutsdatum 1986-05-06.

⁶⁴ Plan DB 0024, beslutsdatum 1986-05-06.

⁶⁵ Elmén Berg & Sjöholm 2020, s. 58 f.

⁶⁶ I skrivande stund 2023 är det den byggnad i kvarteret Ulven som kallas Ernst café som står inför ett möjligt rivningshot. Ägaren har gjort en antikvarisk utredning som trots förfrågan inte ställts till förfogande för denna utredning.

⁶⁷ Se exempelvis artikeln ”1700-talshus hittat på Gågatan”, *Piteå-Tidningen* 2009-10-17. Byggnaden dokumenterades av BA Konsult, Visby och Hummelbos

---

Byggnadsvård AB, Spånga. Skrivelse från Norrbottens museum 2010-03-26, Miljökonsekvensbeskrivning: Kulturhistorisk miljö, för del av Stadsvapnet, Piteå, BA Konsult 2010-03-17, yttrande ang. detaljplan och miljökonsekvensbeskrivning från Piteå museum 2010-03-30.

⁶⁸ Plan DC0005, Centrala Piteå, Kv Falken m.m, beslutsdatum 2005-10-04, samt Kulturhistoriskt kvalitetsprogram för kvarteret Falken, bilaga till detaljplan, beslutsdatum 2005-10-04.

⁶⁹ Kulturhistoriskt kvalitetsprogram för kvarteret Falken, s. 13.

⁷⁰ Se även Räftegård 2015.

⁷¹ Berggren 2018.

⁷² *Rätt tätt*, s. 48.

⁷³ Elmén Berg & Sjöholm 2020, s. 70 f.

⁷⁴ [Stadstornet \(ahlqvist-almqvist.se\)](http://stadstornet.ahlqvist-almqvist.se)

⁷⁵ Westerlund 2019, s. 109

⁷⁶ Westerlund 2019, s. 110.

⁷⁷ *At förse riket med beständige och prydliga byggnader*, 1969, s. 36-37, Rentzhog 1967, s. 12, Eriksson 1975, s. 38.

⁷⁸ Elmén 1987, s. 22.

⁷⁹ Westerlund 2019, s. 235 ff.

⁸⁰ Westerlund 2019, s. 108 f.